

Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова, О. С. Лосенко, Е. Е. Велькер

Бәдүйіл әмгәк

Умумий билим беридиган мәктәпниң
6-сынап оқуғучилириға бегишланған

ДӘРИСЛИК

(қызлар үчүн нұсха)

Қазақстан Жүмһурийити Билим вә пән министрлиги тәвсийе қилған

УДК 373.167.1

ББК 85.12

Б14

Б14 Алимсаева Р. Ш. вә башқилар.

Бәдүйи өмгәк: умумий билим беридиган мәктәпниң 6-синип оқыучилирига беғишланған дәрислик (қызлар үчүн нұсха) / Р. Ш. Алимсаева, И. А. Развенкова, О. С. Лосенко, Е. Е. Вель-кер. – Көкчетав: Келешек-2030, 2018. – 112 б.

ISBN 978-601-317-361-0

Дәрисликтің электронлық нұсхасы: <http://keleshek-2030.kz/books/ht6dug.php>

УДК 373.167.1

ББК 85.12

ШӘРТЛИК БӘЛГҮЛӘР

– өмәлий иш

– издиниш ишлири

– бахетәрлик техникиси

– тәтқиқат

– компьютерда ишләш

– йәккә иш

– эксперимент

– топ билән иш

– билим ишқивазлирига

– соал вә тапшурұқлар

– презентация

ISBN 978-601-317-361-0

© «Келешек-2030» ЖЧШ, 2018

МӘЗМУНИ

Киришмә	5
Визуаллық сөнъет	6
§ 1. Портрет жанри. Портретниң түрлери.....	6
§ 2. Қазақстанлиқ рәссаимлар ижадийитидики портрет	8
§ 3. Сизиқлиқ портрет	12
§ 4. Графика. Орунлаш техникиси	14
§ 5. Портрет ясашниң әнъәнивий әмәс усуулари (симдин ясалған портрет).....	16
§ 6. Портреттиki рәң. Орунлаш техникиси.....	18
§ 7. Заманивий портрет	22
§ 8. Фотосөнъет. Фотокамера билән тәжкирә.....	24
§ 9. Анимация. Һәрикәтлинидиган элементлар (пластилинлиқ анимация, көләңгилік театр, бармақлиқ вә таяқчәлик қочақлар).....	26
§ 10. Сценарий тәйярлаш. Қочақ қәһриманларни ясаш вә декорацияләр қуруш	30
§ 11. Бәдийи идеяләрни әмәлгә ашуруш. Аваз бериш	32
Безәк-әмәлий сөнъити	34
§ 12. Тоқуш сөнъити. Илгәк бегиз билән тоқуш.	
Усуулари билән техникилири	34
§ 13. Буюмниң эскизини тәйярлаш.	
Материаллар билән қурал-жабдуқларни таллаш.....	36
§ 14. Һәрхил буюмларни илгәк бегизләр билән тоқуш (майлиқ, сумка, янтелелефонниң қепи).....	38
§ 15. Тоқуш симлири, унин түрлири. Тоқуш усуулари билән техникилири.....	42
§ 16. Тоқуш симлири билән һәр түрлүк буюмларни тоқуш (шарф, қийиқ яғлиқ, янтелелефон қепи)	44
Дизайн вә технология	48
§ 17. Токума материаллиридин буюм тәйярлаш (муәллипплик қочақ, риважланудуридиған оюнчук).	
Идеяләрни ойлаштуруш. Эскиз	48
§ 18. Рәңги вә фактуриси һәрхил токума материаллирини тәткүк қилиш.....	50

§ 19. Материаллар билән қурал-жабдуқларни таллаш вә тәйярлаш	52
§ 20. Буюм тәйярлаш. Буюм бөләклирини пичиш	56
§ 21. Айрим бөләкләрни қайта ишләш	60
§ 22. Бөләкләрни бириктүрүш вә буюмниbezəш	62
§ 23. Өйгө бегишланған тикиш буюмлириниң дизайнни (пәртуқ, ашхана буюмлири). Идеяләрни ойлаштурууш. Эскиз тәйярлаш.....	64
§ 24. Материал таллаш вә тәйярлаш.	
Ишни орунлаш тәртиви	66
§ 25. Буюм тәйярлаш. Бөләкләрни пичиш	68
§ 26. Айрим бөләкләрни қайта ишләш	72
§ 27. Бөләкләрни бириктүрүш. Буюмни bezəш	76
§ 28. Буюмни зенәтләш	78
Тамақлинин мәдәнийити	80
§ 29. Қазақ вә түрлүк хәлиқләрниң мәдәнийитидә, жәмийәтлик тамақлинин орунлирида, дәстихан бешида өзини дурус тутуш қаидилири	80
§ 30. Йерим тәйяр мәһсулатлардин таамлар тәйярлаш технологияси	84
§ 31. Таамларни тез тәйярлаш технологияси	86
§ 32. Десерт тәйярлаш технологияси	88
Өй мәдәнийити	90
§ 33. Гигиена қаидилири. Бөлмини нәм вә құргақ тазилаш	90
§ 34. Кийим (аяқ кийим) күтүми. Уларни сақлаш тәртиви	92
§ 35. Безəш гүллириниң түрлири.	
Гүл естүрүш егилігидики әтиязлық ишлар.....	94
Санитарлық-гигиенилық тәләпләр.....	96
Бехәтәрлик техникиси қаидилири	96
Лугәт	100
Мутәхәссислик лугити	104
Иллюстрацияләр тизими	105
Галерея	106
Пайдилинілған әдәбиятлар тизими	110
Кошумчә әдәбиятлар тизими	111

КИРИШМӘ

Һөрмәтлик оқуғучилар!

Бәдийй әмгәк дәрислиридә силәр визуаллиқ вә әмәлий сәнъет билән тонушушни давамлаштуристиләр, токуш симлири вә илгәк бе-гиз билән һәрхил буюмларни токушни, өзәңларниң кийим вә аяқ кийимлириңларни дурус күтүшни, дәсләпки мүәллиппик қочақларни ойлап ясашни, йерим тәйяр мәһсулатлардин тамақ тәйярлашни үгинисиләр. Силәр таам билән десертларни тез тәйярлаш технологияси билән тонушисиләр, безәк өсүмлүклири, очук вә йепиқ жайда өстүрүлидиган кәң таралған гулләрни өстүрүш усуллири, гүл өстүрүштиki әтиязлиқ ишлар һәккىдә билидиган болисиләр.

Жил мабайнада силәр өз ишиңларни орунлуқ уюштуруш билән пайдилинишни; өз ишлириңларниң нәтижисини назарәт қилишни; әмәлиятта билимиңларни қоллинип, ишлириңларни тонуштурушни; болидиган мүәммаларниң алдени елип, уни йешиш йоллирини тәпишни үгинисиләр.

Тәжрибилек устазларниң ярдими билән ижадий идеялириңларни әмәлгә ашуруп, өз қолунлар билән жүргиңларға иллик сезим беридиган ашханиға бегишланған токума буюмларни тәйярлайдиган болисиләр. Ижадий ишларниң көргәэмисини уюштуруп, өзәңларниң вә синипдашлириңларниң ишлирини баһалап, утуқларға йетип, хошалықта бөлүнисиләр. Дәрис жәриянида ясиган буюмлириңларни өй вә мәктәпни безәшкә бегишланған безәк сүпитетдә пайдилинип, йеқинлириңларға, синипдашлириңларға соға қилалайсиләр.

Дәрислик билән ишилгәндә, шәртлик бәлгүләр силәрниң ярдәмчинлар болиду.

Силәр һәрхил тапшурмиларни орунлиганда, селиштуруш, тәһлил қилиш маһарәтлирини пайдилинип, хуласиләп, өз ойлириңларни дәлиллишинлар көрәк. Бу силәрдин дикқәтчанлиқ билән зерәкликтен төләп қилиду. Материални мустәһкәмләш вә билим даирәларни көнәйтиш үчүн қошумчә әдәбият вә интернеттиki мәлumatлардин пайдилинип, мустәқил издинишиңлар лазим.

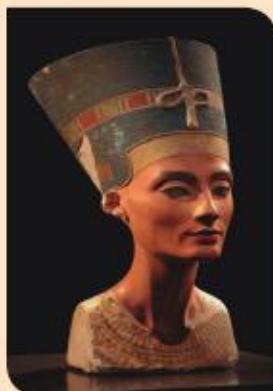
Бу оқуш жилида силәрни келәчәктө һаҗәт болидиган йеңи билим вә әп-маһарәтләрни егәлләйду дәп ишинимиз.

Бу йолда тәвсийә қилинған мәзкүр дәрислик силәрниң ярдәмчинлар болиду. Биз силәргә утуқ тилемиз!

Мүәллиппләр

ВИЗУАЛЛИҚ СӘНЬЕТ

§ 1. ПОРТРЕТ ЖАНРИ. ПОРТРЕТНИҢ ТҮРЛИРИ

1. Картиниларниң репродукциялирини қарап чиқынлар. Уларни немә бириктүриду?
2. Сүрәтләрниң бир-биридин пәрки немидә?
3. Қандақ ойлайсиләр, портрет тәсвирий сәнъетниң қандақ түрлиридә орунлиниду?

Портрет – май бояқ, һәйкәлтараш, графикидикі жанрларниң бири. Бу – бир адәмниң яки бир топ адәмниң тәсвири. «Портрет» (французниң «portrait») сөзи «дәлму-дәл, өзгәртмәй сүрәтләш» дегөнни билдүриду.

Рәссам өзини тәсвирлигән портрет автопортрет дәп атилиду.

Рәссам портреттиki шәксниң сиртқи қияпитиниila әмәс, ички дуниясини, миңәзиниму өчип беришкә тиришиду. Портретчи адәм унiң наяты вә fəm-қайгулирини тәсвиirləp, унiңга болған көзқаришини билдүриду. Тамашибин портретта тәсвиirlənгən заманниң урпи-адити вә турмуши билән тонушушқа мүмкинчилик алиду.

Портрет түрлириниң тәснифи: композициялык (gəədiliк, бәлгичə, бойи билән вә ш. о.), персонажлар сани бойичə (жүплүк, топлук вә ш. о.), шәкли бойичə (созумчақ, тик төрт булунлуқ вә ш. о.) в. б.

Тәсвиirlinишигə бағлиқ портретниң түрлири

Тәнтәнилилiк

Адәмниң жәмийәттиki орни-
ни тәсвиirləйdu

Камерилилiк

Адәмниң һиссиятини, кәйпиятини,
ички дуниясини тәсвиirləйdu

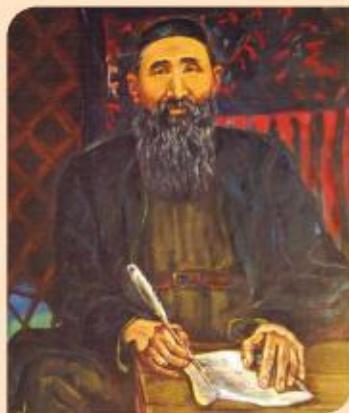

Портрет наһайити қедимда пәйда болған. Қедимий Мисирда портретлар яғач таxтайчига селинiп, қәһrimanларниң сәвиirlilik, bүйүклүк қияпити тәсвиirlənгən. Қедимки Римда, әксинчә, рәssamлар үзгə алaһидə əhmiyət bərди: hərbir қорук, қатlam, тартуқ адәм наядидин дерек бериши керек болди.

1. Портрет бизгə немə həkкидə eйтип бериши мүмкин?
2. Уluк портретчилардин кимлəрни билисилəр? Есиңларда қалған əsərlər həkкидə eйтип бериңлар.

§ 2. ҚАЗАҚСТАНЛИҚ РЕССАМЛАР ИЖАДИЙИТИДИКИ ПОРТРЕТ

1. Қазақстанлық рәссам-портретчилар картинилириниң репродукциялирини қараштуруңлар.
2. Портретта тәсвиirləнгəн шəхслəр силəргə тонушму? Улар тогрилик немə ейтталайсилəр?

Қазақстан тәсвирий сəнъитидики чевəрлəрниң ижадийитидə хəлиқ қəһриманлириниң, язғучиларниң, атақлық шəхслəр шундақла аддий пухралар билəн хизмəткарларниң портретлирини тәсвиirləш алғанды орун алған.

Портрет жанриға қөләм тәврәткән Қазақстан рәссамлири: Н. Хлудов, Ә. Қастеев, А. Фалымбаева, Г. Исмайилова, Е. Сидоркин, С. Айтбаев, Ш. Сариев, А. Сидиханов, Ә. Жұсипов, М. Кенбаев, Т. Тоғизбаев, Қ. Телжанов, Т. Әбуов, Ү. Әжиев, О. Кужеленко вә башқилар. Рәссамлар өз илһамини хәлиқ арисидин чиққан роһий гөзөл шәхслер қияптидін алған.

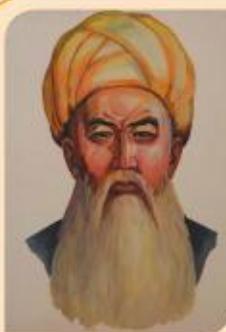
Ә. Қастеев улуқ портретчи болған еди. Рәссам А. Иманов, Кенесари Қасимов, Ч. Вәлиханов, Биржан сал вә ш. о. тарихий шәхслерниң портретини яси迪. Шу даңылқартиниларниң бири тоғрисида рәссамниң қизи Г. Қастеева мундақ дәйду:

— Дадам Амангелди Имановниң портретини ясашқа узақ тәйярланди. У униң урук-туққанлири вә әскерлири билән учришип, сөзләшти. Дадам портретни аяқлаштурғанда, уни көтирилиш башчиси дәп тонуидиган адәмләр портретниң Имановқа дәл охшиғанлығыға һәйран қелишқан еди.

Рәссам Амангелди портретини қәһриманниң қияпти билән Қазақстаниң тәбиити композициялық үйғулаштурулған соң картина сүпитетіде орунлап чиқти. Пейзаж пәкәт бетәрәп фон яки иш-һәрикәт орнила әмәс, бәдийи ижадийәтни орунлаш вақтити-дики муһим мәзмұнлук вә көңүл-кәйпиятини тәсвирләйдиган тәркивий қысмыға айланған. Ана тәбиет құчиғидики адәм обризи өзічә бир гөвдиләнгән символиқилиқ туташлиққа (түскә) айлиниду.

Ә. Қастеев
«А. Имановниң
портреті»

Т. Тоғизбаев
«Төле бий»

Т. Тоғизбаев мәшһүр шәхслер обризиниң галереясини яратқан талантлық портретчиларниң бири болуп һесаплиниду. У Төле бий, Әйтеке бий вә Қазыбек бий, М. Әтемес оғли, Абай Құнанбаевниң в. б. портретлирини сизған.

Т. Тоғизбаев дүниявий бәдийи мәденийәтниң риважлиниши вә утуқлирини бағлаштурған міллий тарихий, мәдений, мәнивий мирасқа қызықиши билән қариган.

Г. Исмайилова
«Автопортрет»

Г. Исмайилованиң ижадийити елиминин тәсвирий сөнъет тарихида зор өһмийәткә егә. Май бояқ, театр, кино сөнъити һәм музыкиға болған қизиқиши арқилиқ рәссам алаһидә қабилийәтлик талант егиси сүптидә тонулди. Рәссам әсәрлиринин асасий қәһриманлири театр, кино сөнъитидә образ яритишта қабилийити вә алаһидә таланты билән көзгә чүшкән даңлық әрбаплар болди.

Y. Әжиев
«Автопортрет»

Y. Әжиев портретлирида ишчилар, йеза әмгәкчилири, алимлар вә яш замандашлири тәсвирләнгән. Y. Әжиевниң акварельлири – Қазақстанниң бәдий рәссамчилиқ сөнъитидики қайтиланмас һадисә. Рәссамниң әсәрлири һис-түйғуға, романтикаға бай, уларда һәкәнайлиқ билән тәсиратчанлиқ алаһидә уйғуналишип, ижадийитидә гөзәл көрүнүш тапқан. Рәссам әсәрлириде адәм тәбиитигә, униң миңәз-хұлқыға деген меһри-банлиқ байқилиду.

Ш. Сариев
«Киз Жибек»

Ш. Сариевниң бәдий рәсимилири қазақ тәсвирий сөнъитидики аз учрайдиган һәм қайтиланмас һадисә.

Миллий стиль Ш. Сариев ижадийитидә асасий орунни егиләйду. Рәссамниң портретлиқ рәсимилири вақытқа бекінмайдыған әркінлиги, алаһидә чирмашқан тәсвири һәм бәдий бәдиийликкә болған интилиши билән алаһидилиниду.

Т. Эбуюв

Икки мәртә «Кеңәш Иттипақиниң қәһриманы Т. Бигелдиновниң портрети»

Т. Эбуюв портретлирини салған шәхсләргә алаһидә иззәт вә һөрмәт билән қарыған. Униң портретлирида сус рәңләр билән миллий тәсвир бесим вә уларниң композициялири аддий.

У өзи яхши тонуидиган («Ж. Шарденновниң портрети», «С. Нұсипованиң портрети», «Аниниң портрети») яки тетик миңәзи билән өзигә жәлип қилидиган шәхсләрниң портретлирини («Ә. Молдагулованиң портрети», «Икки мәртә Кеңәш Иттипақиниң қәһриманы Т. Бигелдиновниң портрети») салған.

Рәссам өсәрлиригә Ш. Қудайбердиев, Абай Қунанбаев, К. Әзирбаев, Д. Нурпеисова, Ш. Жиенқұлова, М. Мақатаев охшаш әдебият ва мәдәният әрбаплириниң портретлири ятиду. Униң ишлириниң бирнәччиси Н. Тилендиевниң йетәкчилигидики «Отырар сазы» қазақ хәлиқ өсваплири оркестриниң музықантлирига бегишланған: «Қобизчи Қ. Намазова», «Қобизчи Д. Тәубекова» в. б.

1. Өз өлкилириңлардикі рәссам-портретчиларниң ижадийити билән тонушуңдар.
2. Улар өз ишлирида көпинчә кимләрни тәсвирлигән?
3. Уларниң ижадийитидә миллий нәқишиң қандақ ениқлиниду?
4. Қазақстанлық рәссам-портретчилар тогрилиқ компьютер-лик презентация яки мәлumat тәйярланылар.

1. Қазақстанлық рәссам-портретчиларниң ижадийитини тәтқиқ қилиш жәриянида қандақ йеңи өхбарат алдыңылар?
2. Қандақ ойлайсиләр, портрет сизишта рәссамларни немә илһамландуриду?
3. Қайси рәссам-портретчиларниң ижадийити силәргә яқты? Немә үчүн?
4. Портретчиларниң көргөзмисигә бардинларму? Өз пикирлириңларни синипдашлириңлар билән бөлүшүңдар.

§ 3. СИЗИҚЛИҚ ПОРТРЕТ

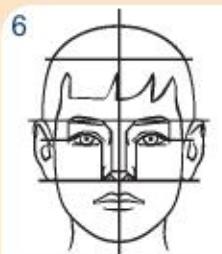
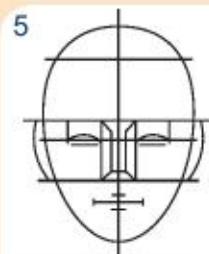
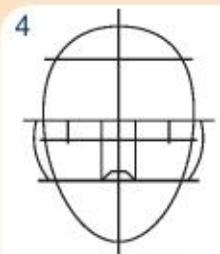
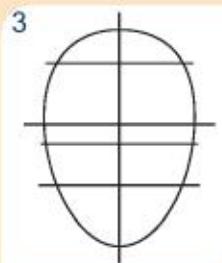
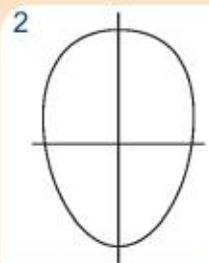
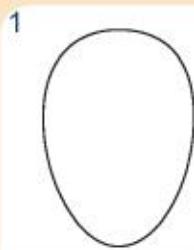

1. Картина репродукциялирини қараштурунұлар. Рәссамлар портретларни қандақ орунлиған?
2. Рәссам өз ишида қандақ материалларни қолланған?

Портретни сизиқтарниң ярдими билəн пропорционал тəсвирлəшкə болиду. Пропорция – əсəрниң барлық бəлəклириның мөлчəрликлиги, һərbir бəлигинин туашлиғи билəн мувалиғи.

Сизиқлиқ портретни селишниң басқучилирини қараштурунұлар.

Портретниң асасий утуклириниң бири – тәсвирлігөн адемниң көңүл-кәйпияттіни (хошаллик, қорқунуч, иза тартиш, аччиқ қилиш, қайғы в. б.) ипадиләп бериштур. Һәқиқиit тәсвирни йәткүзүп бериш үчүн көңүл-кәйпиятниң үз қурулушида қандақ көрүнидіғанлыгини чүшиниш һақтәт.

1. Иллюстрацияләрдә тәсвирләнгөн адемниң түрлүк көңүл-кәйпияттіни ениқланылар.
2. Ениқ көрситилгөн көңүл-кәйпиятқа мунасивәтлик үз (бәт) беләклириниң өзгиришини тәсвирләнлар. Тәтқиқ қилиш нәтижилирини жәдвәл түридә йөзинлар.

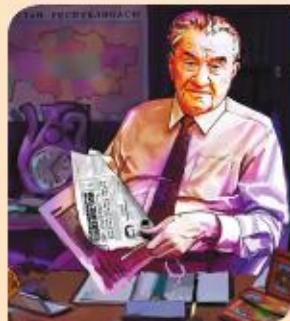

Үз қурулишиниң пропорциясини сақлап, синипдашлириңларниң портретини селинлар. Портрети селинған адемниң миңәз-хулқи билән көңүл-кәйпияттіни тәсвирләшкә тиришинлар.

1. Тәсвирләнгөн адемниң көңүл-кәйпияттіни йәткүзәлдинларму? Уни қандақ ясидиңлар?
2. Сизған портретлириңларға қандақ өзгириш киргүзгөн болар едиңлар? Немә үчүн?

§ 4. ГРАФИКА. ОРУНЛАШ ТЕХНИКИСИ

1. Сүрөтлөрни қараштуруңлар.
2. Бу ишларни портрет жанриға ятқузышқа боламду? Немә үчүн?
3. Рәссамлар өз әмгәклиридө қандақ материалларни пайди-ланган?

Графика – тәкшиликтә тәсвирләш билән бағылқ сәнъет түри. Графика сөзи грек тилидин тәржимә қылғанда «язимән», «сүрөт салимән» дегенд мәнани билдүриду. Графикиниң барлық түринин асаси – сүрөт. Униң ипадиләш қураллири: *сизиқ*, *штрих* вә *даг*.

Сизиқ

А. Матисс
«Автопортрет»

Штрих

Э. Мане
«Жюль Гийме
ханумниң портрети»

Даг

М. Врубель
«Автопортрет»

И. Исабаев, А. Смағулов, Е. Сидоркин, Т. Ордабеков, А. Рахманов вә башқилар қазақстанлиқ рәссаамлар миллий графикиниң тәрәк-қиятиға зор үлүшлирини қоشتі.

Илим вә техникиниң тәрәкқияти графикиниң йеңи түрліриниң пәй-да болушиға мүмкінчилік яритиду.

Компьютерлық графика һөрхил графикилиқ редакторниң ярдими арқылы тәсвирләш билән тәсвирләрни қайта ишләш усуллирини тәтқиқ қилиду.

Графикилиқ материаллар – пастель, сангина, көмүр, қериндаш, тушь, сия, соус вә башқилар.

Графитлиқ
қериндаш

Бәдий көмүр

Сангина

1. Альбом варигини 4 бөлөккә бөлүңлар.
2. Һәрбир бөлөккә түрлүк графикилиқ материаллар билән үз қурулушини селиңлар.
3. Графикилиқ материалларниң алғаидиilikleriini атап, селинган сүрәтләрни селиштуруңлар.

-
1. Қандақ графикилиқ материалларни билисиләр? Уларниң алғаидиilikleri немидә?
  2. Графикилиқ материал билән ишләш жәриянида қандақ қийинчиликтарға дучар болдиңлар?
  3. Силәр қазақстанлиқ рәссаам-графикларниң өмгәклири билән то-нушму? Улар қандақ графикилиқ материаллар билән орунлан-ған?

§ 5. ПОРТРЕТ ЯСАШНИҢ ӘНЬЕНИВИЙ ӘМӘС УСУЛЛИРИ (СИМДИН ЯСАЛҒАН ПОРТРЕТ)

1. Сүрәтләрни қараштурунлар. Уларға қандақ умумий хусусийәтләр хас?
2. Рәссам өз әмгигидә қандақ материалларни қолланған?
3. Силәрниң оюнларчә, берилгән портрет селиш техникиси-ниң қайсиси әң мурәккәп? Немә сәвәптин?

Рәссамлар материаллар билән эксперимент ясал, чайниң шамиси, кофениң дури, еритилған шоколад, төкүлгән бояқ, шундақла түгмиләр вә тәбиий материаллар (мозаика усули билән) вә башқылардин портретларни салған.

Александр Колдер – америкилиқ һәйкәлтараш. Инженерлик билими унинә тәбиәт күчлири билән физикилиқ қанунлар арқылы һәрикәтлинидиган алайынде портретларни ясашқа мүмкінчилек бәрди. Униң мәхсити тәбиәт күчи вә физика қанунлириниң ярдими билән һәрикәтлинидиган динамикилиқ система ясаштын ибарәт болған еди.

А. Колдер
Симдин ясалған
портрет

1. А. Колдерниң ижадиити билән тонушунылар.
2. Туташ сизиқ билән ясалған сүрәтләр вә А. Колдер әмгәклириниң қандақ охашалиқлири бар?

Әмәлий ишни башлимай туруп, сим билән ишләш пәйтидики бекәтәрлик техникиси қаидилирини тәкрапланылар.

БТ

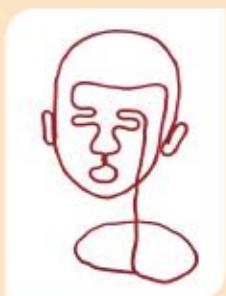
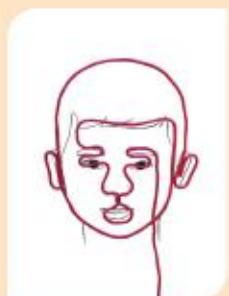
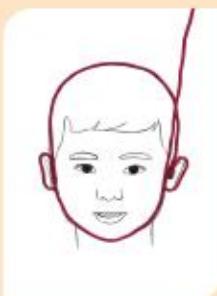
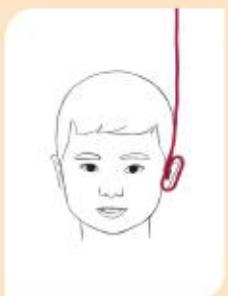
Симдин портрет ясаш.

1. Эскиз тәйярланылар.
2. Һаҗәт материаллар билән қурал-ярақтарни таллап елиндер.

1-нусха

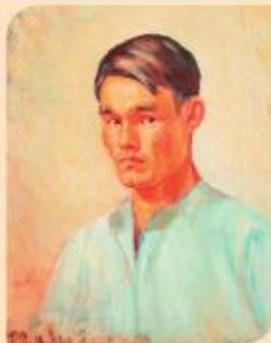
2-нусха

1. Портрет ясашта қандақ йеңи билим алдындар вә немә үгәндиділар?
2. Портрет ясиган пәйттә қандақ қийинчиліктер болди?
3. Симдин сүрәт ясаш яқтиму? Немә үчүн?

§ 6. ПОРТРЕТТИКИ РӘҢ. ОРУНЛАШ ТЕХНИКИСИ

1. Сүрәтләрни қараштуруңлар. Уларға ортақ қандақ хусусийәт бар?
2. Рәссамлар портретта қандақ рәңләрни пайдиланған?
3. Рәңниң ярдими билән немини йәткүзүшкө тиришқан?

Рәссам адәм қобул қиласлайдыған рәңләрниң алғашылыклигини билиши керек. Мәсилән, ақ рәңлик гүлләр таң сәхәрдә – сағуч, күн-дүзи көкүч, кәктө – қызғуч, күчлүк йоруқ чүшкөн пәйттә путақлар билән дәрәқләрниң арисида һәттә йешил болуп көрүнүшими мүмкін.

Рәссам рәңләрни пәқәт нәрсиләрниң һәқиқий бояқлирини бериш үчүнла әмәс, бәлки адәмниң облизини ечиш арқылы, кәйпият һасыл қилиш үчүнму пайдилиниду.

Рәссамға рәңни дурус пайдилиниши адәмниң сиртқи қияпитини, жәмийәттиki орнини, қизиқишини, роһий-мәнивий дуниясини йәткүзүшкө ярдәмлишиду. Портретта пайдилинидиған рәң талланған портрет түригө бағлинишлиқ болиду. Лирикилық портрет үчүн сус болған очуқ рәңләр қоллинилиду, чонқұр ойни йәткүзүш үчүн болса, таллининп елинидиған рәңләр айрим болиду.

Рәңләр композиция, бошлуқ, фактура, колорит охшаш бәдии элементлар билән бағлиништа болиду.

Рәңләрниң үйгүнлүгү нурғунлиған алимлар билөн рәссамларни бурундинла қизиқтуруп көлмәктө.

В. М. Шугаев ясиган рәңлөр чәмбири өң қолайлық системиларни бири. У чәмбәргө төрт түрлүк: көк, сериқ, қызил вә йешил рәңләрни орунлаштурған. Уларни асасий рәңлөр дәп атап, асасий рәңләрниң арисида төрт хил арилиқ рәңләрни ениқлиған, улар: сағуч-қызил, көкүч-қызил, көкүч-ьешил, сағуч-ьешил. Шундақ қилип, рәңләрниң маслишиш нәзәрийәси пәйда болди.

В. М. Шугаев
ясиган рәңлөр
чәмбири

Портретта қияпәтни тәсвирләштө фонниң рәңги вә унинға үз қурулуши, чечи вә кийим рәңгиниң мас келиши муһимдур.

Портретни бәлгүлүк бир йорук чүшидиган шарапитта йәткүзүш лазим. Һәрқандақ нәрсиниң йорук чүшкән вә көләңкилик тәрәплири бир-биридин пәкәт рәңгиниң қениқлигі биләнла әмәс, шундақла рәңниң һәрхиллиги, йәни колорити билөн алаһидилиниду.

Колорит иссиқ (қызил, сериқ, қызгуч-серик рәңлөр бесим болғанда) вә соғ (көк, йешил, нал рәң бесим болғанда), очук яки қарамту, рәңниң күчи билөн қениқлиқ дәрижиси бойичә очук, тиник, сус в. б. болуши мүмкін.

1. Портретларни селиштурунлар. Рәссам қандақ рәңләрни пайдиланған?
2. Ишларниң колорити қандақ? Жаваплириңларни дәлилләнлар.

Ақварель портретта бояқлар қәвәтлирини селиш басқучлири-
ни үгінинұлар.

Ақварель портрет. Бояқлар қәвәтлирини селиш басқучлири

1-басқуч

Башниң шәклини,
үзниң созуқ шәкли-
ни түзүш.

2-басқуч

Портретниң көләң-
гү билән тутуқ жай-
лирини қара рәндө
бояш.

3-басқуч

Портретни деталь-
лашқа тәйярлаш –
көз, калпук, яғлиқтика
көләңгүни селиш.

4-басқуч

Рәңләрни издәш-
түрүш.

5-басқуч

Бояқ қәвәтлиринىң
куруши.

6-басқуч

Детальлық ениқ-
лап селиш.

1. Қол, үз, боюн терисини қарап көрүнлар.
2. Қандақ түслөр байқилидү?
3. Уларни қандақ рәңләр билән көрситишкә болиду?

1. Рәңләрни арилаштуруп, тәжрибә қилип көрүнлар.
2. Терәңләрниң рәңгигә мас келидиган рәңләрни таллап елиңлар.

Акварель – непизлиқ билән йеникликни вә рәңлик алмисишишларниң назук тәсирлири-ни беридиган, мәхсус акварель бояқ-лар пайдилинидиган бәдий сүрәт техникиси. Акварель май бояқ билән графикиниң аләһидилеклирини бирләштүриду.

Акварельлық техника Хитайда б. з. II әсирдә, қәғәз пәйда болғандын башлап, тәрәккүй етишкә баш-лиди.

Ч. Вәлиханов этюд вә сүрәтлири-ни акварель бояқлири билән салған, унин портретлири вә пейзажлири елимиз сәнъитиниң алтун фондиға киргүзүлгән.

Ә. Қастеев билән Ә. Исмайилов тунжа қазақ рәссам-акварельчи-лар қатарига кириду. Мошу усулда Ү. Әжиев, Т. Батанов, Н. Крутиль-ников вә башқа Қазақстан рәссамлири сүрәт салған.

Н. Крутильников
«Жамбул»

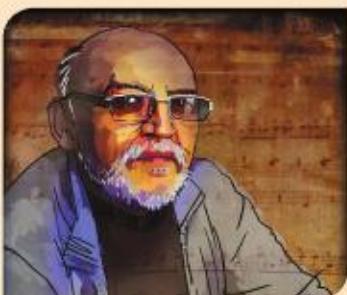

1. Портрет ясаш үчүн қәһриман таллап елиңлар.
2. Портретниң дәслөпкі сизиқлық рәсмины ясанылар.
3. Қандақ рәңләрниң уйғунлуғи унин миқәзини, көңүл-кәйпия-тини тәсвирләйдиганлыгини ойлаштуруңлар.
4. Портретни акварель билән сизип, аяқлаштуруңлар.

1. Картинида рәңләрниң қариму-қаршилиги немә үчүн қоллини-лиду?
2. Колорит дәп немини атаймиз?
3. Портрет сизиш пәйттики асасий рәңләргө тәриплімә беринлар.

§ 7. ЗАМАНИВИЙ ПОРТРЕТ

1. Барлық сүрөтлөр портретқа ятамду? Неме үчүн?

2. Уларنىң айримчилігі немидә?

Портрет жанри йеңи тәсвирлөргө егө болуп, заманивий сөнъеттө қелиплишишни давамлаштурмақта. Портрет селиш усуллари йетилдүрүлүп, йеңи бәдийи кураллар, усуллар билән түрлири пәйда болди. Портрет түрлиринин бири фотосүрәт болуп саныладу.

Бир адәмниң май бояқта ишләнгөн портретини ва фотосүрәтини қараштуруңлар. Уларنىң охашашлигі билән айримчилігіни ениқлаңлар.

Портрет – фотосүрәттіki әң мурәккәп жанрларниң бири. Фотопортрет – пәкәт чүширилгән сүрәтла әмәс, шуның билән биллә адәмниң миңәз-хүлқини баричә ениң беридиган тәсвири. Фотосүрәт мүәллипи адәмдикі бир алайтилдилікні вә уның көнүл-кәйпияти билән ениң бир идеяни йәткүзүп бериду. Фото вә компьютерлик усулларни қоллиниш ениң тәсвирини йәткүзүшкә вә түрлүк графикилық программиларниң ярдими билән уларни қайта ишләшкә мүмкінчилік бериду.

1. Тәвсийә қилинған фотосүрәтләрни тәтқиқ қилинүлар.
2. Фотосүрәтчиләр ениң идея яки кәйпиятни фотосүрәт арқылы қандақ берәләйдү?

1. Заманивий портрет дегинимиз немә?
2. Фотопортретниң асасий вәзиписи немә?
3. Силәр қандақ фотосүрәтчиләрниң ижадийити билән тонуш?

§ 8. ФОТОСӘНЬЕТ. ФОТОКАМЕРА БИЛӘН ТӘЖКИБӘ

1. Тәсвирләрни қарап чиқынлар. Уларни немә бириктүриду?
2. Фотосәнъет май бояқ вә графикидин қандақ алғаидилиниду?

Фотосәнъет – фотосүрәт чүширишниң йорук, рәң (көлорит), формат, композиция, көрүнүш, ракурс охшаш тәсвирләш қураллири қоллинилидиған сәнъетниң бир тури.

Фотосүрәтчи өзиниң көргөнлирини ижадий яндишиш арқылы фотосүрәтлиридә тәсвирләйдү.

Чүширилгән сүрәтниң яхши яки начар чүширилгәнлигини баһалаш үчүн униң тәсвирләш қураллирини: композиция, йорук, ракурсини ениқлаш керәк.

Фотопортретниң композицияси сюжетлик элемент асасида қурулуши лазим. Йорук көләми билән шәклини, асасий көрүнүшни очуқ қилип, тәсвирниң эмоционаллыгини ечип көрсөткіни тогра.

Ракурс (чүшириш чекити) фотосүрәтниң асасий идеясын мувалиқ маслишип, көрүнүшниң тәсвирини йәткүзүши керәк.

Бирнәччә фотосүрәтләрни таллап ениқлаңлар.

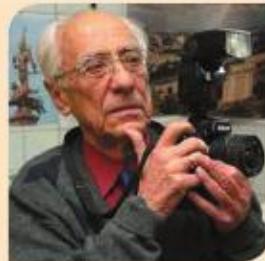
1. Сүрәтләрдә қайси мәзгил тәсвирләнгән?
2. Сүрәтләр утуқлуқ чиқтиму? Уни қандақ ениқлидинлар?

Фотокамера билән тәжрибә жүргүзүңлар.

1. Йорукниң һәртәрәптин чүширип, ракурсларни авштуруш арқылы ғылыми үч фотосүритини ясаңлар.
2. Нәтижилирини селиштуруп, хуласә чиқириңлар.

Иосиф Будневич – фотосүрәтчи, фотограф. Өзиниң ижадий паалийитидә у «Құрмет» ордени, «Қазақстан Республикасының тәуелсіздігіне 10 жыл» медали билән мұрапатланды. Қазақстан журналистикисінің тәрек-қиятиға қошқан үлүші үчүн И. Будневич «Алтын самұрық» бәлгүсиге сазавәр болди.

Арман Женикеев – фотосүрәтчи, вәтән вә чөт әл көргөзмилериниң қатнашқучиси. Униң ижадийитиниң асасий йөнилиши – портрет чүшириш, реклама.

Фархат Қабдиқайиров – Қазақстандикىй йетекчи вә атақлиқ кәспий фотосүрәтчиләрниң бири. «ProPhotoAgency» фотостудиясини кургучи.

1. Һәрхил материалларни пайдилинип, сәһнә үчүн бәдии қияпәтни тәсвиirlәнлар.

2. Түрлүк кәйпиятни тәсвиirlәп, уни фотоаппаратқа чүшириңлар.
3. Чүширилгән рәсимләрни селиштуруныңлар.
4. Уларниң ичидин өң яхшилирини таллап елиңлар. Өз талғиминүларни дәлилләнүлләр.

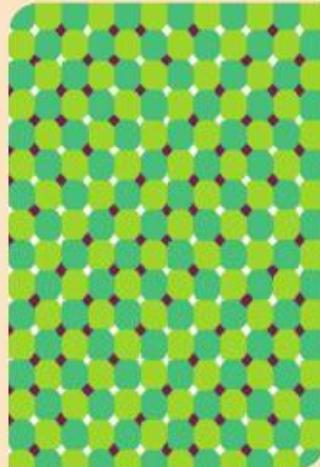

1. Кәспий фотосессиягә қатнашқиниңлар барму? Өз тәсиратлириңлар билән бөлүшүңлар.

2. Қандақ ойлайсиләр, кадр утуқлуқ чиқиши үчүн немә керәк?
3. Өз жутунүлардикى атақлиқ фотосүрәтчиләр һәккідә биләмисиләр? Уларниң ижадийити тогрисида ейтеп беринүллар.

**§ 9. АНИМАЦИЯ. ҢӘРИКӘТЛИНИДІГАН ЭЛЕМЕНТЛАР
(ПЛАСТИЛИНЛИҚ АНИМАЦИЯ, ҚӨЛӘҢГИЛИК ТЕАТР,
БАРМАҚЛИҚ ВӘ ТАЯҚЧӘЛИК ҚОЧАҚЛАР)**

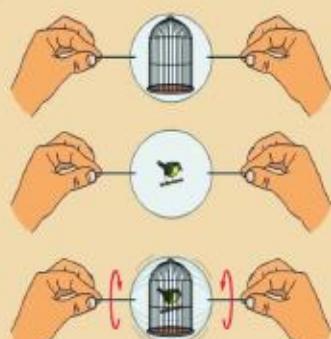

1. Сүрөтләрни қарап чиқынлар.
2. Қандақ ойлайсиләр, һәрикәт иллюзиясини қандақ ясашқа болиду?

Қедимий заманлардин бери адәмләр өз өсәрлиридә һаятниң һәкүкий һәрикитини бериш мүмкінчилигини арман қилип, сүрәтләрни «тирилдүрүшкә» тиришқан. Һәрикәтниң ярқын берилишини биз Қазақстанда тепилған таш сүрәтлиридин, қедимий Мисир билән Грекияниң сәнъитидин (һәйкәл рельефлири, тавут йезиқлири, фараон ибадәтханилири вә комзәк безәклиридики сүрәтләр) көрәләймиз.

Аддий оптикалық иллюзияләргә мисаллар (һәрикәт иллюзиялири)

Тауматроп

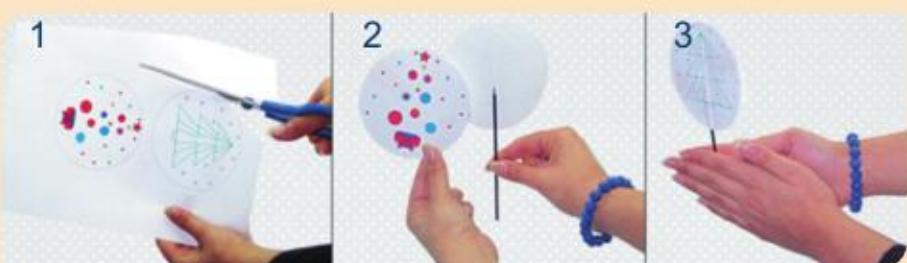

Флипбук

Тауматроп

1. Тауматроп үлгилирини қијип елиңлар.
2. Кәйни тәрипи билән йепиштурунлар (асти-үстини алмаштуруп алмаңлар).
3. Биқин тәрәплиридин тәшүккләрни тешип, резинка билән бәkitинлар яки чәмбәрләр оттурисиға таяқчә қоюңлар.
4. Тез айландурушқа башлаңлар, сүрәтләр биртуташ болуп бирикп кетиду.

Анимация – латин тилидін тәржимә қылғанда «anima» – «жан», демек анимация «жан бериш» яки «тирилдүрүш» деген мәнани билдүриду. Анимацияни көп наләттә мультипликация дәп атайду.

Тәсвирдікі һәрикәт эффекти тезлиги секундиға 16дин көп кадр алмаштурғанда пәйда болиду.

Анимация һәккідә дәслепки мәлumat б.з.б. I әсирдә пәйда болди. Қазақстанда 1967-жили Ш. Айманов намидик киностудиядә режиссер Ә. Хәйдаровның «Қалигачның құйруғи немишкә ача?» намлық биринчи мультипликациялық фильм чүширилгенд. Шу вақиттін башлап көплігөн қазақстанлық мультфильмлар пәйда болушқа башлиди, улар қазақ тарихи билән мәденийиттінің рохини бериш арқылы, кичикләрнила өмәс, шундақла чоңларниму меһрибанлиққа, яхшилиққа дәвәт қилди.

Һәрикәтлинидиган элементларға мисаллар

Пластилинилік анимация

Һәрикәт һәрбир кадрлар арисида пластилиндін ясалған шәкилләрниң қелипини өзгәртип, шәкилләрни кадрму-кадр чүширишкә аласланған.

Силуэтлік анимация («көләңгилік»)

Қөһриман тенинің барлық өзалири бөләк-бөләк тәйярлініду. Улар (фигурилар) айрим-айрим сим яки жип билән һәрикәткә келиду.

Қочақ анимацияси

Қочақ камериниң дәл алдиға қоюлуп, бирнәччә рәт фотога чүширилиду. Һәрикәт иллюзияси пәйда болуш үчүн, һәр кадр давамида қочақниң қияптигө аз болсыму өзгиришләр киргүзүлиду.

Қочақ түрлири

Бармақлық

Таяқчилик

Жиплиқ

1. Сүрәтләрни қарап чиқындар.
2. Қочақлар қандақ материаллардин ясалған?
3. Қандақ ойлайсиләр, уларни қочақчилар қандақ һәрикәткә көлтүриду?

1. Қандақ қочақ мультфильмлар силәргө яқиду?

2. Мультфильмниң қәһриманлири қандақ вә неминин ядиди билән һәрикәткә көлтүрүлиду?

§ 10. СЦЕНАРИЙ ТӘЙЯРЛАШ. ҚОЧАҚ ҚӘҮРИМАНЛАРНИ ЯСАШ ВӘ ДЕКОРАЦИЯЛӘР ҚУРУШ

Қочақ театри – актерларниң орниға (яки актерлар билән қатар) қочақлар һәрикәт қилидиған театр қоюлуминиң алаһидә түри.

Қочақ театридикى қоюлум түрлиринин ҳилму-хиллиги қочақларниң вә уларни башқуруш тәртибиниң һәрхиллиги билән ениклиниду.

Қочақ театриниң түрлири

Жуқарқи қочақлар театри

Төвәнки қочақлар театри

Оттура қочақлар театри

Көләңгүлүк қочақлар театри

Тегишлик декорацияләрсиз қочақ театрини қоюш мүмкін әмәс. Декорация – сәһнини яки нәрсини бәдийй безәш. Һәрқандақ қоюлум декорация билән безәлсө, қызық вә ярқын көрүниду. Қочақ театрида сәһниниң асасий декорация қисми пәрдә болуп һесаплиниду. У сәһнә билән тамашибинларниң арисини торап, актерларни көрсөтмәйду.

Пәрдиләр едән үстилик вә үстәл үстилик, бир планлық вә көп планлық болиду.

Бәдийй орунланған декорацияләр кәйпиятни көтирип, сәһнидә йүз бериватқан вақиәләрни очук көрситиду. Тамашибинлар декорацияләргә қарап, вақиә йүз бериватқан вақит вә орунни биләләйду.

Көләңгүлүк театр бойичә иш баскучлири

1. Сценарийға асаслинип, қара қәвәтлик қәғәзгә қериндаш билән фигуриларни селиш (қәһриман силуэтлири). Экранда улар ақ-қара болуп ениқ көрүнидиган болиду.
2. Силуэтни қайча билән қийивелиш.
3. Һәрикәтлинидиган бөлөклирини ясаш.
4. Қийип елинған силуэтларға таяқчиларни чаплап бириктүрүш.
5. Йоруқ мәнбәсини таллаш. Бу үстәл шами, қол шами болуши вә йоруқ беридиган һәрқандақ шамданлар болуши мүмкін.

1. Қочақ театриниң бирини талланылар.
2. Қочақ театри қоюлумыға бегишланған сценарий йезинлар.
3. Қоюлуминларда қандақ қәһриманлар һәрикәт қилидиган болиду?
4. Сценарий түзүштин башлап, қоюлумни уюштурғичә болған жәрияндикі рольларни (режиссер, декорациялигүчи-рәссам, костюм бойичә рәссам, оператор, аваз режиссери в. б.) топ ичидә бөлүшүп елиңлар.
5. Бир-бириңлар билән сценарий идеялири һәккідә пикирлишинлар. Қочақ вә декорациягә бегишланған материалларни талланылар.
6. Пәрдини, программа билән билетларни тәйярланылар.

1. Спектакльни тәйярлаш жәриянида немини әстә тутқан тогра?
2. Қандақ қийинчиликларға дучар болдиңлар?
3. Өз әмгәклириңларни вә синипдашлириңларниң әмгәклири-ни баһалаңлар. Силәргә немә аләнидә яқты?

§ 11. БӘДИЙ ИДЕЯЛИРИНИ ӘМӘЛГӘ АШУРУШ. АВАЗ БЕРИШ

Спектакльдики аваз вә йоруқ төгрисида алдин-ала ойлаштуруш керек. Адәттә йоруқ арқилиқ қочақлар билән декорацияләрнила ениң йорутуп көрситиду, тамашибинлар зали болса, қараңгулуққа чөмүп туриду.

Авазниң чоң әһмийити бар. Актерлар дурус, йәни ениң вә қаттиқ сөзлиши керек. Актерлар сөзлигәндә, тамашибинлар олтарған залға арқа тәрипи билән турмаслиғи керек.

Қочақ театрида аваз вә вараң-чурун қәһриманлар билән тәң әһмийәткә егә. Улар қочақлар тәсвирләп йәткүзәлмігәнни (түякниң дүпүрлиши, йопурмақниң шилдирлиши, сунин шақириши вә ш. о.) йәткүзүшкә ярдәмлишиду.

Қочақлар қатнашқан қюолумда музыка чоң роль ойнайду. У спектакльни безәпла қоймай, тамашибинларниң қобул қилишиға, тәсирлинишигә мүмкінчилік яритиду.

Тәйярланған сюжет бойичә қочақ театриниң қюолумини тонуштуруңлар.

1. Рольларни бөлүвениңлар. Қюолум алдида төвәндикиләрни тәһлил қилиңлар:

- Қәһриманларниң миңәзи қандақ?
- Экранда қәһриманниң миңәзини қандақ беришкә болиду?

2. Декорацияләрни, йорукни орнитиңлар, қюолумға аһаң талланлар.

3. Өз қюолумиңларни видеога чүшириңлар.

1. Бир-бiriңларниң қюолумига изаһ беринлар.
2. Көрситилгән қюолумларни тәһлил қилиңлар. Сюжетини йәткүзәлдинларму? Өз қюолумиңларда немини яхшилатқан болар единлар?

1. Өз идеялириңларни көрситишкә мүмкінчilik болдиму?

2. Қандақ қијинчилиқлар болди, уни қандақ йәштиңлар?

3. Театр төгрисида йеңи немиләрни билдинлар, бу билимиңларниң келәчәктә қандақ пайдиси бар дәп ойлайсиләр?

Ишларни тонуштурууш

1. Өткөн дәристө орунлиған ишлириңларни тонуштуруушқа тәйярланылар.
2. Рамка талланылар, һөрхил усуллар вә материаллар арқылың береллөнүллар.
3. Синипдашырынчларни, муәллим вә ата-анилириңларни тәклип қилип, көргөзмө уюштурундар.

Ишларни безәш

Паспарту (фр. «*passe partout*») – адәттө оттурисиға, ичигө рәсим, сүрөт яки гравюрилар қоюш үчүн төрт булуңлук, созуқ яки дүглөк шәкилдө оюқ ясилидиган төртбулуңлук картон яки қәғәз бөлиги.

Паспарту таллаштики асасий қаидиләр:

- паспартуның рәңги картиның асасий рәңгидин йерим рәң қенинирақ яки очуғирақ, яки картиның асасий өмәс һөркәндақ рәңги билән охшап келиши керәк;
- рамка паспарту билән бирдәк рәндә болмаслиги керәк;
- һәрикәт тәсвирләнгөн картина үчүн көң паспарту ясиған дурус;
- квадрат картиныға бегишланған паспартуның рәңги билән жукури тәрипи охшаш, төвәнки тәрипи көң болғини дурус. Көңлиги барлық тәреплиригө бирдәк паспарту баричә қоллининишқа егө – тик яки узуныға шәклини ойланмай, картинын алмаштуруп орнитишқа болиду;
- көпинчә көңлиги 6–7 см паспарту ясилиду;
- паспартуның көңлиги рамының көңлиги билән бирдәк болмаслиги керәк;
- алаһидә дизайн билән ясалған түпнусха муәллиппик паспартуны пайдилинишқа болиду.

БЕЗӘК-ӘМӘЛИЙ СӘНЬИТИ

§ 12. ТОҚУШ СӘНЬИТИ. ИЛГӘК БЕГИЗ БИЛӘН ТОҚУШ. УСУЛЛИРИ БИЛӘН ТЕХНИКИЛИРИ

1. Силәрниң оюнларчә, буюмлар қандақ усул билән орунланған?
2. Гардеробиңларда токулған кийимләр барму? Шулар тогри-сида ейтип беринෑлар.

Токуш – безәк-әмәлий сәнъитиниң бир түри. Қол билән токулған буюмлар алаһидә жуқури баһалиниду. Токуш һәқиқий сәнъет билән бағлинишипла қалмай, наятта өзигә хас стильға егә болушқа мүмкінчилік бериду. Адәмләр токуш техникисини бизниң заманимиздин хелә илгири билгән.

Токуш техникисини тәтқик қилинෑлар.

1. Сүрәтләрни қарап, уларни селиштурунлар.
2. Токуш жәриянида қол билән жипни қандақ тутқанлиғига дикқәт қилинෑлар.
3. Байқығиниңлар һәккидә ейтип беринෑлар.

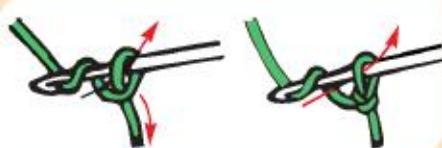

Илгөк бегиз билән тоқулған буюм жипниң алайында тоқулуши, пухтилиги вә анчә созулмайдығанлығи билән пәриқлиниду.

Илгөк бегиз билән тоқушниң асасий элементлириға бош илмәк, чалмисиз йол, чалмилиқ йол ятиду. Қалған элементлар – улардин һасил болғучилар. Бош илмәк билән йолларниң һәрхил бирикиши тоқуш нәқишлирини түзиду.

Әстә сақланылар: илгөк бегиз жипниң қелинлигидин 2–2,5 һәссә қелин болуши керек.

Илгөк бегиз билән тоқушниң асасий элементлирини орунлаш техникиси

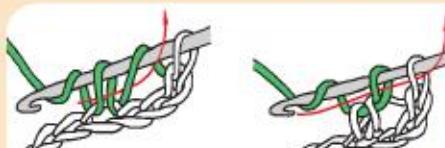
Дәсләпки илмәкни ясаш

Бош илмәктин ясалған зәңжир

Чалмисиз йол

Чалмилиқ йол

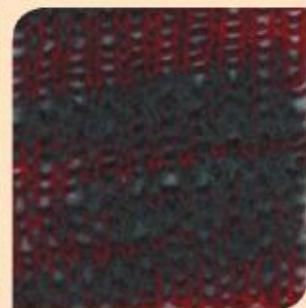
1. Тоқуғанда илмәкни тутуш усулини үгининдер.
2. Илгөк билән тоқушниң һәрхил түрлирини орунлаш үчүн мәшиқлинилар.
3. Илгөк тутушниң өзәнларға қолайлық түрини таллап елиңдар.

1. Дәристә тоқушниң қандақ техникилерини үгендіндер?
2. Илгөк бегизниң қелинлиғи қандақ болуши керек?

§ 13. БЮОМНИҢ ЭСКИЗИНІ ТӘЙЯРЛАШ. МАТЕРИАЛЛАР БИЛӘН ҚУРАЛ-ЖАБДУҚЛАРНИ ТАЛЛАШ

1. Токулған буюм үлгилирini қарап чиқынлар.
2. Улар қандақ материаллар вә қуралларниң ярдими билән орунланди дәп ойлайсиләр?
3. Тоқума буюмни тәйярлашни немидин башлаш көрәклигини ойлап көрүңлар.

Кийим тоқуш унинән эскизини селиштин башлиниду, унинде барлық бөләклири, тикишлири билән элементлири толук селиниду. Эскиз буюмниң ахирқи ясилиш басқучида қандақ болидиганлыгини ениң көрүшкә мүмкінчилік бериду. Эскиз тәйяр болса, шәкилдікі пропорцияләрни, нәқишеләрниң орунлишишини ениклаш оңай болиду.

1. Өзәнлар токуғунлар келидиган буюмни талланлар.
2. Униң эскизини иш дәптириңларға селиңлар.
3. Эскиз бойичә һажәтлик материаллар вә қуралларни (илгәк, тоқуш симлири) талланлар.

Тоқушқа бегишланған қурал-жабдуқлар

Илгәк бегизләр

Тоқуш симлири

Тәйярлинидиган буюмға қарап, тоқуш симлири вә илмәк билән тоқушта жүң, ипәк, пахта, сұнъий жипларни пайдилинишқа болиду.

Егирилгән жипни сетип алғанда униң қелинлигі билән әвришимлигини, шундақла бойигиниң пухтилигини инавәткә алған тоғра.

Өзәнларда бар материалларни пайдилинип көрүңлар.

1. Тәйярланған эскизлар асасида қайсилирини пайдилинишқа болиду, тәһлил қилип көрүңлар.
2. Таллигининеларни дәлилләнләр.

1. Қандақ ойлайсиләр, буюмниң эскизини сизивелиш ишни йеник ләштүрәмдү? Немә үчүн?

2. Тоқушқа материал вә қурални қандақ таллап елишқа болиду?

§ 14. ҢӘРХИЛ БЮЮМЛАРНИ ИЛГӘК БЕГИЗЛӘР БИЛӘН ТОҚУШ (МАЙЛИҚ, СҮМКА, ЯНТЕЛЕФОННИҢ ҚЕПИ)

1. Илгәк бегиз билән токулған буюмларни қарап чиқыңдар.
2. Өйүңларда илгәк бегиз билән токулған қандақ буюмлар бар?

Илгәк бегиз билән токуш элементлиринин шәртлик бәлгүлири

Элемент нами	Шәртлик бәлгүси	Элемент нами	Шәртлик бәлгүси
Дәсләпки илмәкни ясаш	○, ○	2, 3, 4 илмәклик йол	†, †, †
Йерим йол	Т	Бир илмәктин ясалған бир чалмилиқ үч йол	✗†✗
Чалмисиз йол	+ , ×	Бир үстидин чиққан бир чалмилиқ үч йол	↗
Бир чалмилиқ йол	†, †	Бир илмәк билән елинип, қошуп токулған бир чалмилиқ үч йол	⊗

Тик токуш схемиси вә нәмүниси

Дүгләк тоқуш техникиси

-
  1. Қол һүнәр журналлиридин илгөк бегизлөр билән токулған нәқиш схемилирини қарап чиқыңлар.
  2. Схемиларни тәһлил қилинлар, охшашлиқлири билән айрим-чилиқлирини ениқланылар.

Илгөк бегиз билән токуш тарихи немидин башланғанлығы
мошу күнгічө сир болуп қалмақта. Қол һүнәрниң бу түри билән
кедимда, XI әсирдин илгири шұғулланған. Асасен йеза турғунлири то-
куған. Униң үчүн қой жуңидин епінған жипларни пайдилиніп, иссиқ
кийимләрни: носки, пайпақ, свитер, пәләй вә ш. о. токуған. Ұзақ вақыт
арылиғида илгөк бегизләр билән токуш технологияси һеч йәрдә тир-
келемігенд. Һәр хәлиқнұң өз сирлири билән үсулири болған.

Илгөк бегиз билән токушниң асасий элементлирини орунланлар (өлчәмлири 10×10 см). Уларни топланлар.

Буюмға һажәтлик егирилгөн жипни һесаплаш

1. Буюм тоқуш үчүн талланған нәқишлөр билән қурал-жабдуқтарни (тоқуш симлири, илгөк бегизлөр) пайдилинип, ихчам үлгини (10×10 см) тоқуш.
2. Үлгини жуюш вә қурутуш, мәйданини һесаплаш, тарқитип, ишли-тилгөн жипниң узунлуғини өлчөш.
3. Пичим бойичә режиләнгөн буюмниң мәйданини һесаплаш.
4. Буюмға һажәтлик егирилгөн жип узунлуғини төвәндикі формула бойичә һесаплаш:

$$\frac{S_{\text{Буюм}} (\text{см}^2)}{S_{\text{Улга}}} (\text{см}^2)$$

БТ

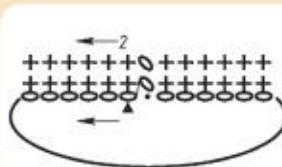
Әмәлий ишниң алдида тоқуш қураллири билән тоқуш пәйти-дикі бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәкрапланаңдар.

Тоқуғиңлар кәлгөн буюмни өз алдинларға таллап елип орунлаңдар.

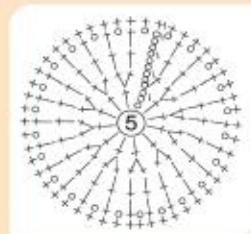
1. Эскизини ясаңдар.
2. Илгөк бегизлөр билән тоқуш үчүн схемилар түзүңлар яки мәхсус журналлардин тәйяр схемини таллап елиңдар.
3. Қурал-жабдуқтар вә рәңлик гаммисига қарап һажәтлик материалдарни таллаңдар.
4. Буюмға һажәтлик егирилгөн жип көләмини һесапладап чиқың-лар.

Янтефонға бегишлиланған қап

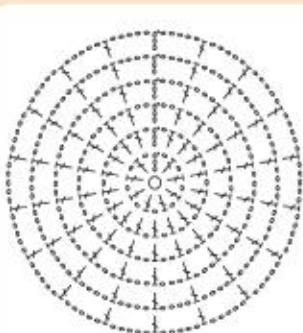

Асасий бөлигини тоқуш схемиси

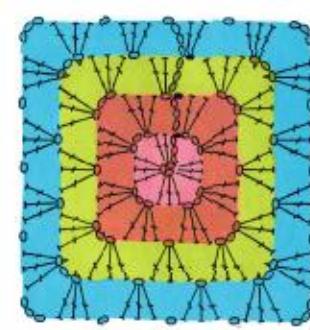

Кезини тоқуш схемиси

Майлиқ

Майлиқ тоқуш схемиси
Ихчам сумка

Квадратни тоқушниң үлгиси

Қол билән тоқушқа бегишиләнған егирилгән жип, адәттә домулақ, болақта сетилиду. Болақниң этикеткисида жипниң номери, метр билән алғандыки узунлуғи, егирилгән жипниң тәркиви, тоқуш симиниң тәвсийә қилинидиған номери көрситилиду. Этикеткини буюм толуқ тоқулуп пүткічә сақлап қойған дурус, бу ениқ бир буюмға болған егирилгән жипниң көләмини дурус *heсаплаш* үчүн, шундақла мөшү жипниң түрини қошумчә сетип елиш һајжет болған жағдайда ярдәмлишиду.

1. Илгөк бегизләр билән тоқуш пәйтидә қандақ материал вә уларни таллаш қайдилирини билисиз?
2. Иш жәриянида қолни, жип билән илгөк бегизләрни қандақ тутуш көрек?

§ 15. ТОҚУШ СИМЛИРИ, УНИҚ ТҮРЛИРИ. ТОҚУШ УСУЛЛИРИ БИЛӘН ТЕХНИКИЛИРИ

1. Тоқуш симлири билән тоқулған буюм үлгилирини қарап чиқынлар.
2. Улар немиси билән пәриқлиниду? Уларға ортақ болған немә?

Тоқушни башлымастин бурун қуаллар билән материални – тоқуш симлири билән егирилгөн жипни дурус таллаш керек.

Тоқуш симлириниң түрлири

Материалы бойичә: полат, сүйәк, алюминий, пластмасса, бамбук, эбонит в. б.

Шәкли билән өлчими бойичә: дүгләк, квадрат шәклидә, тик, айланма, ярдәмчи, пайпақ тоқушқа бегишланған, узун, қисқа.

Әстә сақлаңлар: тоқуш симлири буюм тоқулидиған жиптин 1,5–2 һәс-сә қелин болуши керек.

Тоқуш усуллири вә техникиси

Биринчи қатарға илмәклөр тоқуш

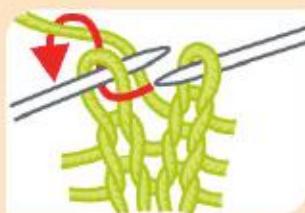

Тоқуш симлири билән тоқушниң асасий элементлири – оң вә тәтүр илмәк.

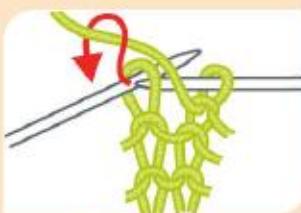
Уларни арилаш қоллинип вә тоқуш усуллирини бириктүрүп, һәр түрлүк нәқишләрни елишқа болиду. Һәрбир йені қатар жийәклик илмәк билән башлинип, аяқлаштурулиду.

Жийәк яки чәт – һәр қатарниң биринчи вә ахирқи илмиги. Улар нәқишниң тәсвири билән бәлгүлинишигә кирмәйдү. Биринчи илмәкнің сол тәрәп симдин оң тәрәп симға һәрқачан бағлаймай, тәтүр яки оң тәрипи билән (тоқулидиган нәқиш түригө қарап) тоқуиду.

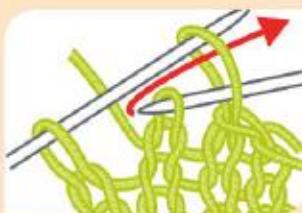
Ахирқи илмәкни (йепиш) һәрхил усуллар билән тоқушқа болиду.

Оñ илмәк

Тәтүр илмәк

Ахирқи қатарниң илмәклирини йепиш

Әмәлий ишниң алдида тоқуш симлири билән ишләш пәйтидики бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәкәрләнәлар.

БТ

1. 10 илмәк теринләр (тоқунлар) (8 иш илмиги + 2 жийәклик илмәк).
2. Оң илмәкләр билән 5 см тоқума тоқунлар.
3. Ахирқи қатарниң илмәклирини йепинләр.

1. Тоқушқа бегишланған қандақ симлар болиду, улар бир-биридин қандақ пәриклинииду?

2. Тоқуш симлири билән тоқуш пәйтидики илмәкләрниң асасий түрлирини атаңлар.

§ 16. ТОҚУШ СИМЛИРИ БИЛӘН ҢӘР ТҮРЛҮК БУЮМЛАРНИ ТОҚУШ (ШАРФ, ҚИЙИҚ ЯҒЛИҚ, ЯНТЕЛЕФОН ҚЕПИ)

Илмәкләрниң иккى түрини тоқуп үгәнгәндін кейин, тоқуш схемисини түзүп көрүшкә болиду. Униң үчүн оң вә тәтүр илмәкләрниң өзгічә комбинациясина ойлап төпип, шәртлик бәлгүләрниң ярдими билән схема түридә селиш һажет. Оң вә тәтүр илмәкләрни тоқуш усуллирини новәтләштүрүп, һәр түрлүк нәқишлирни елишқа болиду.

Илмәкләрниң шәртлик бәлгүсі

Элемент нами	Шәртлик бәлгүсі	Элемент нами	Шәртлик бәлгүсі
Оң илмәк		Оң тәрәпкә яндиған иккى оң илмәк	
Тәтүр илмәк		Илмәк	
Сол тәрәпкә яндиған иккى илмәк		Үч илмәк биллә	

Бир нәччә охшаш илмәкниң бәлгүлиниши һәр түрлүк болуши мүмкін. Схемини чүшиниш үчүн шәртлик бәлгүләрни билиш керәк. Берилгән схемини дурус қоллинеш үчүн уни төвәндін жуқури қаритип оқуш лазим. Бунинда ондин солға вә сол тәрәптин оңға қаритип қозғилиш керәк.

1. Өзәңлар орунлаш үчүн халиған бир буюмни таллап елиңлар. Униң эскизини тәйярлаңлар.
2. Өзәңлар тоқуш схемисини түзүнлар яки мәхсус журналлардин тәйяр схемини таллап елиңлар.
3. Қурал-жабдуқлар билән рәңлік гаммисини инавәткә елип, һажетлик материалларни таллаңлар.
4. Буюмни тоқуш үчүн керәк болған егирилгән жипни һесапланылар.

2006-жили Улуқбританиядә миллий тоқуш һәптилиги дайрисидә Юлия Хопсон (Julia Hopson) 10 илмәк билән 10 қатардин туридиган пайпақлық өрүмниң үлгисини токуди. Симниң диаметри 6,5 см, узунлуги 3,5 метр болди, бу стандартлық симдин 10 һәссә артуқ. Дуниядикى әң йоған тоқуш сими билән тоқугини үчүн Юлия Гиннессниң рекордлар китавиға кирди. Бу қетим егирилгөн жипниң диаметри 12 мм болған.

Әмәлий ишниң алдида илмәк вә тоқуш симлири билән иш елип бериш пәйтидики бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәкраплаңлар.

БТ

Тоқуш симлири билән тоқушниң аддий – оң вә тәтүр илмәк билән тоқуш усуллирини пайдилинүп, тәвсийә қилинған яки өз эскизинлар бойичә тоқунлар.

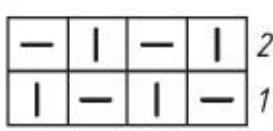

Чөчилик шарф

1. Симға илмәкләрни тизип, һажәтлик узунлуктыки тоқумини схемидики нәқиш бойичә тоқунлар.

Эскиз

Тоқуш схемиси

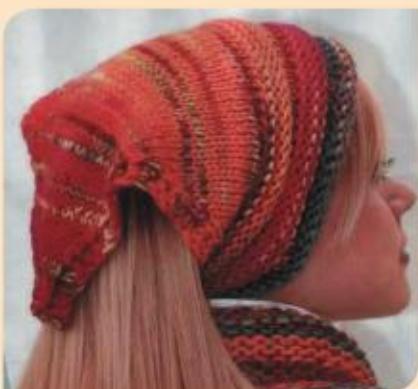

Тәйяр буюм

2. Һәр чөчик үчүн узунлуги 20–25 см 4 жипни қийивелинлар. Түгүнни икки пүкләп, илмәк билән өткүзүп, шарфниң қисқа тәрипигә бәкитинлар.

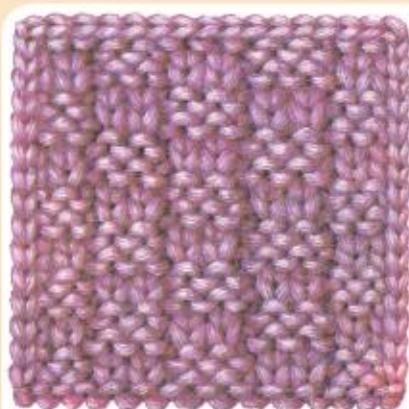

Яғлиқ

—	—	—	—	2
				1

Иссиқ нәрсиләрниң астиға қойғуч

—	—	—				—	—	—	3
			—	—	—	—			1

Янтарефон қепи

—	—	—	—	2
				1

Ярнбомбинг – қедимий тоқуш сәнъитидин пәйда болған йеңи хобби. Бу сәнъетни шундақла кочилиқ тоқума яки тоқума граффити дәпму атайду. Ярнбомбинг чевәрлириниң ижадийитиниң нәтижиси чирайлиқ безәлгөн орундуқлар, очук рәнлик автобуслар, чирайлиқ көрүклөр, йеңиланған автомашинилар билән балилар гуләңгүчлири болуп санилиду.

Ярнбомбинг техникисини өзләштүрүшкә тиришип көрүңлар; уни пайдилинип, өз һойла, дача, балкон яки бөлмәңлардикі интерьєр нәрсилирини безәңлар. Иш нәтижисини сүрәткө чүширип, достлериңлар вә синипдашлириңларға көрситиңлар.

1. Дәристә қандақ йеңи мәлumat алдинлар?
2. Тоқуш симлири билән тоқуғанда, илмәкниң қандақ асасий түрлирини пайдилиниду?
3. Буюмни тәйярлиғанда, немини орунлаш қийин болди?
4. Қандақ қуралда (тоқуш симлири биләнму яки илгөк биләнму) ишләш силәргө яқты? Немә үчүн?
5. Қандақ буюмларни мустәқил тоқушни халайсилер?
6. Буюмни қандақ материаллар билән безәшкә болиду?

Ишларниң презентацияси вә көргөзмә уюштуруш

1. Ижадий ишлириңларни көргөзмигө рәсмийләштүрүңлар.
2. Ишлириңларға аннотация йезинлар, көргөзмә намини ойлап төпип, рәсмийләштүрүңлар.
3. Буюмлар бир-бируни йошуруп қоймаслиги үчүн ишларниң орунлишишини ойлаштуруңлар.
4. Барлық ишларда тегишлик мәлumatлар болуши керек (нами, техникиси, материали, ишниң мүөллиги, йеши, синипи). Йезиқлар бир һәрип түридә, бир рәндә, шәкли билән рәңги бирдәк варақларда йеziлиши лазим.
5. Муәллимләргө вә ата-аниларға тәклипнамә тәйярланылар.

ДИЗАЙН ВӘ ТЕХНОЛОГИЯ

**§ 17. ТОҚУМА МАТЕРИАЛЛИРИДИН БЮМ ТӘЙЯРЛАШ
(МУӘЛЛИПЛИК ҚОЧАҚ, РИВАЖЛАНДУРИДИГАН ОЮНЧУҚ). ИДЕЯ-
ЛӘРНИ ОЙЛАШТУРУШ. ЭСКИЗ**

1. Оюнчуклар қандақ материаллардин ясалған?
2. Уларниң һәммиси ойнашқа молжаланғанму?

Заманивий қол һүнәр ижадийитиниң алаһидә йөннилиши – муәллиплик қочақ ясаш. Муәллиплик қочақ көпинчә ялғуз данә ясилиду, сәвәви у – узақ вақит вә көп әмгәкни тәләп қилидиган ишниң нәтижиси.

Юмшақ қочақлар көпинчә жиплардин, рәхттин каркас вә каркасиз ясилиду, бирақ бу категориядә әң көң таралғини һәйкәлтарашлиқ тоқума техникиси билән ясалған қочақлар. Бу техника билән оюнчукниң үз қурулушини чирайлық һәм җанлиқ түрдә, һәқиқий адәм қияпитигә охшитип ясашқа болиду.

Қабилийитини риважландуридиган оюнчуклар (кубиклар, панно, китапчә, кичик гиләм, saat, кийим топлими (жиғиндиси бар қочақ в. б.) бәлгүлүк бир оюн сюжети асасида, фактуриси тәрипидин һәр түрлүк рәхтләрдин, қол билән тутқанда йекимлиқ һәрқандақ толтургучи материаллар селип ясилиду. Уларни ясиганда һәрхил бокучларни, тасмилар билән түгмиләрни пайдилиниду.

Тоқума (рәхт) қочақларниң түрлири

Чәйнәккә
күйгүзүлидиган қочақ

Қочақ-янчук

Қочақ-ястуқ

Қочақ-
сувенирлар

Қочақ-ятақап (пижамини
сақлашқа бегишилган)

Интерьерни безәшкә
бегишилган қочақлар

- Рәхт қочақлари билән башқиму оюнчуқларниң түрлирини үгининчлар.
- Қанчә яштики балиларға бегишилғанлығини ениқланылар.
- Қандақ функцияләрни орунлайду?
- Қандақ ойлайсиләр, мундақ буюмлар бүгүнки күндө керәкму?
- Қандақ қочақ вә риважландуридиган оюнчуқларни мустәқил ясашни халайсиләр, ойлап көрүнлар.

Муәллиплик қочақ яки риважландуридиган оюнчуқни тәйярлаш бойичә ижадий ишни униң эскизини сизиштин башлаш керәк. Буюмни тәйярлашта дурус сизилған эскиз һәрқандақ хаталиққа йол қоймайды.

Эскиз тәйярлинидиган буюмни дәл тәсөввүр қилишқа, буюмни тикишкә һаҗәт материал вә фурнитурини һесаплашқа имканийәт бериду. Эскиз асасида буюмниң пичимини ишләп чиқыш йеник болиду.

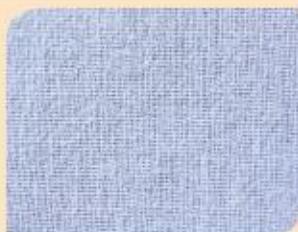

Муәллиплик қочақ яки риважландуридиган оюнчуқниң эскизи ни сизиңлар.

- Дәристә алған билимниң қайсиси силәр үчүн йенілиқ болди?
- Силәрдә бар рәхт қочақлари вә риважландуридиган оюнчуқлар тоғрилиқ ейтеп беринлар.

§ 18. РӘҢГИ ВӘ ФАКТУРИСИ ҺӘРХИЛ ТОҚУМА МАТЕРИАЛЛИ-РИНИ ТӘТҚИҚ ҚИЛИШ

1. Сүрәтлөрдә тәсвирләнгән рәхтлөрни қарап чиқыңлар. Рәхтлөрниң қандақ хусусийәтлири һәккідә ейтеп берәләйсиләр?
2. Қандақ ойлайсиләр, улардин қандақ буюмлар тикишкә болиду?
3. Қочақ яки риважландуридиған оюнчук тикиш үчүн уларниң қайсисини пайдиланған болаттыңлар? Немә үчүн?

Рәхтлөрниң заманивий түрлири пәкәт тәркивигила әмәс, унин фактуриси вә рәңгигө бағлиқ һәрхил болуши мүмкін.

Токума материалниң (рәхтниң) фактуриси – материал үстининң адәм визуаллық қобул қилидиған структуриси билән алғаидилеклири.

Фактура гүллүк-силик, жирик, юмшақ, қаттиқ, тутуқ, пақирайдиған, сүзүк, ялтирақ, рельефлиқ вә ш. о. болуши мүмкін.

Рәхтниң жирик вә рельефлиқ фактуриси буюмниң көләмлик көрүнүшини ашуриду, силиқ фактурилиқ рәхтлөр йеник тәсир етип, буюм көләмини кичиклитең көрситиду.

Рәхтниң фактуриси жипларниң токулушыға бағлиқ болиду.

Өзөңларда бар рәхтлөрниң үлгилиригө қарап чиқыңлар. Уларни селиштуруңлар. Байқыгынинларни жәдвәл түридә тәйярлап көрситинлар.

Нами	Фактура	Жипларниң токулушы	Артуқчилеги	Камчилиғи

Рәхтниң фактуриси унин рәңги билән уйғун келиши керәк. Очук рәңләрдә фактура яхши көрүниду: кек вә қара фонға қариганда, ақ вә сериқ фонда очук көрүниду.

Токума буюмниң рәңлик палитрасиниң асаси – көп рәңдин ибарәт рәхттур. Уни палитра рәңлири қайтилинидиган рәхтләр билән толуқтүрган дурус.

Токума буюмниң колорити у яки бу рәңниң көплегидин тоқ яки сус, соғ яки иссиқ болуши мүмкін. Рәхтни таллаш үчүн рәңләр чәмбири ярдәм қилиши мүмкін.

Рәңләр чәмбири вә колористика қанунлирини билиш рәңләр уйғунлигини дурус түзүшкө мүмкінчилік бериду.

1. Рәңләр чәмбири асасида һөртүрлүк рәңлик вә фактурилиқ рәхтләрни пайдилиніп (эксперимент жүргүзүп) көрүнлар.
2. Рәхтләр коллажини түзүнлар.
3. Өз әмгәклириңларни синипдашлириңларниң әмгәклири билән селиштуруңлар.
4. Силәргө яқын коллажларни таллавелинлар. Таллиғининларни дәлилләнлар.

Қочаққа таллинин елинган рәхтләрниң нұсхилирини қарап чиқынлар:

1. Буюмда рәхтниң қандақ фактурилири пайдилинилған? Немә үчүн шундақ талланған?
2. Рәңләр қандақ талланған?
3. Рәхтниң рәңги вә фактуриси дурус талланған дәп ойламсиләр? Жағаваңыларни дәлилләнлар.

1. Дәристә қандақ йеңи билим алдынлар вә немә үгендидилар?
2. Уни күндilik һаятта қандақ қоллинисиләр?

§ 19. МАТЕРИАЛЛАР БИЛӘН ҚУРАЛ-ЖӘБДҮҚЛАРНИ ТАЛЛАШ ВӘ ТӘЙЯРЛАШ

- Сүрөтләрдә тәсвирләнгән материаллар билән қуралларни ениқлап, атап беринෑлар.
- Улар қандақ иш түригә пайдилинишқа бегишиләнған?
- Улардин қандақ буюм ясашқа болиду?

Қочаңни қуаштурған чаңда қол вә машина тикишлирини қолланған дурус.

Тоқума рәхтлириниң түрлери

Тоқулған

Бесилған

Трикотаж

Тоқулған пахта рәхтлири (чит, бязь, сатин, фланель вә башқилар) экологиялық, гигиенилық, аллергия бәрмәйдиганлығы һәм очуқ рәнликлиги билән алғанда иштесінде. Ипекни безәш, қайта ишлөш вә апликациядә көп пайдаланылады.

Бесилған рәхтләр билән (фетр, кигиз вә башқилар) ишлөш қолайлық. Униң чәтлирини тикиш шәрт өмәс һәм қайта ишлөшни тәләп қылмайды, бу тикишни йениклөштүриду. Фетрдин ушшақ қисимларни пициш қолайлық.

Трикотаж рәхти (флис, вискоза, велюр в. б.) һәр тәрәпкә йеник созулиди, униң кесиндилири чечилип, пекірап кетиши мүмкін.

1. Өзәңларда бар тоқума материалларини пайдалинип, эксперимент жүргүзүңлар.

2. Ойлап көрүнләр, уларниң қайсисини муәллиплик қочақ вә риваж-ландуридиган оюнчукни тәйярлашта қоллиналайсиләр? Немә үчүн?

Холлофайбер, поролонниң парчилири, синтепон, пахта, синтетикилиқ ястук, пластик түгүрлири охшаш материалларни буюмни толтурушта пайдаланылады. Ярма, саман, трикотаж, терә қалдуқлири вә ш. о. башқа түрліринимүш ишлітишкә болиду.

Уларни буюмда қоллинилиши вә сапасиниң қандақ болушыға қарап таллап алиуды.

Толтуруш үчүн қоллинилидиган сұнъий алмаштурғучилар йеник, көләмлик һәм қоллинишқа вә күтүшкә оңай болуп келидү.

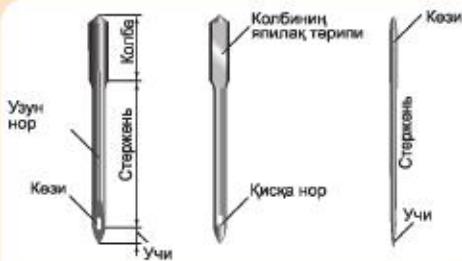
1. Өз буюмиңлар үчүн рәхт вә толтуруш үчүн материал таллавелиңлар.
2. Таллигининдерни дәлилләндер.

1. Силәрниң оюнларчә, буюм тәйярлаш үчүн қандақ қуран вә жабдуқлар һаҗәт? Немә үчүн?
2. Ишни қобул қилишниң қандақ усул вә тәләплирини билисиләр?

Дүрүс талланған жиңнә қол вә машина билән иш қылғаныму оңай вә сапалиқ тикишни тәмінләйдү. Жиңнә бәлгүлүк бир тәләплөргө лайиқ болушқа тегиш. Рәхт қанчиллик непиз вә йеник болса, жиңнә инчикә вә учлук болуши керек.

Машина жиңнисиниң колбисида униң диаметрини (йоғанлиғини) билдүридиған санлар йезилған.

Рәхт түригө бағлинишлиқ

қол вә машина жиңнилирины таллаш

Рәхт түрлири	Пахта жип номери	Қол жиңнисиниң номери	Машина жиңнисиниң номери
Непиз рәхтләр	100–80	1	75
Ичкийимлик вә көйнекликтік йеник рәхтләр.	80–60	2, 3	90
Жұндинаң ишләнгән йеник рәхтләр, сұнъий ипектин ишләнгән егер рәхтләр вә башқилар.	60–40	4, 5, 6, 7	100
Жұндинаң ишләнгән йеник рәхтләр.	40–30	8, 9, 10	110
Қелин сукно мишқап вә башқилар.	30–10	11, 12	120

Әмәлий иш елип бериш алдидә тикиш машиниси билән ишләш жәриянидики бәхәтәрлик техникиси қаидисини тәкрапланылар.

БТ

Машина тикишлирини орунлаш. Үстүнки вә астинқи жипниң тартилишини рәтләш

1. Машина жиңисини жиңә тутқучқа орнитиш.
2. Чөрнәккә жип ораш.
3. Үстүнки вә астинқи жипни қошуш.
4. Рәхт қийигини иккى пүкләп қоюп, машина тикишини жүргүзүш.
5. Тикилгән тикишкә тәһлил жүргүзүш. Тикиш сапасиз болған һаләттә нүксанниң пәйда болуш сөвөвини ениқлаш. Һажәтлигигә қарап жипниң тартилишини рәтләш.
6. Тикиш үлгилирини иш дәптиригә бәкитип, өз хуласилирини йезиш.

Қедимий қочақ кәспи грекларға тәәллуқ. Қедимий Грекиядә уларни лай билән момдин ясап, очук рәңләр билән бойиған. Мәйрәмләргө бегишелап, пил сүйигидин ясалған қочақларни тәйярлиған. Мундақ қочақлар жуқури баһалинип, көпинчиси қол йәткүзәлмәтти.

Өйүңлардикі юмшақ оюнчукларни ениқлап қараңлар. Уларни тикиш билән безәштә қандақ тикишләр қолланилған?

1. Дәристә сениң үчүн немә йеңиلىк болди?
2. Иш жәриянида қандақ қийинчилиқтар туғулди?
3. Келәчәктә қандақ билим һажәт болиду? Уларни қайси йәрдә пайдиланайсиләр?

§ 20. БЮМ ТӘЙЯРЛАШ. БЮМ БӨЛӘКЛИРИНИ ПИЧИШ

1. Сүрөтләрни қарап чиқынлар. Оюнчук ясаштиki асасий бөләклөрни атаңлар.

2. Оюнчук ясаш үчүн қандақ тәйярлиқ иши һаҗет?

Рәхт оюнчукни тәйярлаш баскучлири

Келәчәк буюмниң эскизини тәйярлап, материаллар билөн қуалларни таллап алғандын кейин, пичим тәйярлаш вә уларни рәхткә көчириш керәк. Униң үчүн пичим ұстигә калькини қоюп, пичим бөләклирини қериндаш билөн айландуруп сизиш керәк. Андин кейин калькидин бөләклөрни қийивелип, уларни қелин қатурма қөгөзгө чүширишкө болиду. Қатурма қәгәздин қийип елинған бөләклөр лекало дәп атилиду. Лекалони нурғун қетим қоллинишқа болиду.

Пичиш – оюнчук ясаш жәриянидикі әң жавапкар басқуч. Тәйяр буюмниң сиртқи көрүнүши униң дурус пичилишиға бағлиннишлиқ.

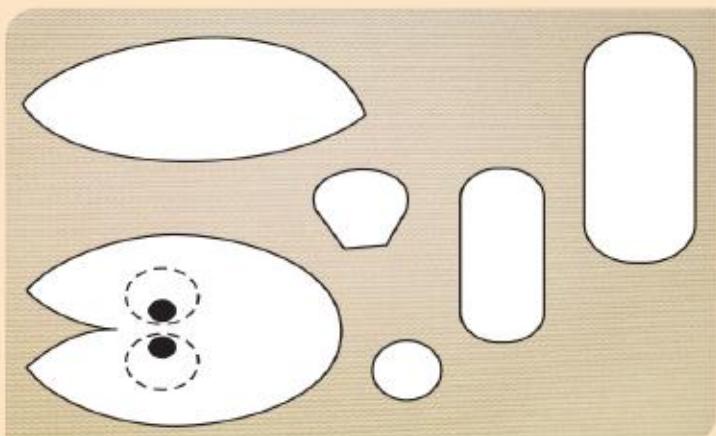

Сүрөтлөрни ениқлап қарап чиқынлар. Юмшақ оюнчукниң бөләклирини рәхткә үнүмлүк орунлаштуруш қайдилирини тәрип-лөңлар.

1

2

Пичиш бойичә мәслихәт

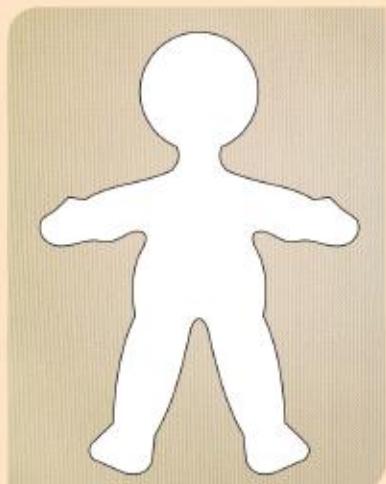
1. Әгәр оюнчук оң тәриpidин тикилидиған болса, тикиш үчүн қошумчә орун қалдурмай, контур сизиги бойи билән пичиш керек.
2. Бөләкни тикиш үчүн қошумчә орун қалдуруп қийиш керек.
3. Бөләкләрни теридин пичиш пәйтидә кичик қайчини пайдиланған тоғра, шундақла түкини зәхмиләп елиштин байқаш керек.

БТ

Әмәлий ишни орунлаш алдыда қолда тикиш қураллири билән иш елип бериш пәйтидикі бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәкрапланылар.

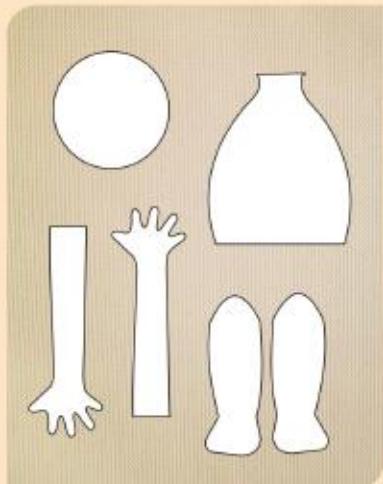
Пичиш бойичә қочақның асасий түрлири

Туташ пичилгән

Мундақ оюнчуқта алдинқи вә артқи бөләклирини бириктүридиған, четидә бирла тикиш болиду. Алдинқи вә артқи қисимлириниң детальлири бирдей.

Бөләк пичилгән

Барлық бөләклири айрим тикилиду, андин кейин бириктүрүлиду.

1. Буюмниң пичимини тәйярлаш:

- эскизниң асасида уннан сизмисини тәйярлаңлар;
- ян-йени 2,5 см чақмақтардин тор сизинлар;
- сизилған торға қочақниң сизмисини көчириңлар, бөлек-лирини қийивелиңлар.

2. Буюм бөләклирини қийивелиш:

- рәхтни бойлуқ жип йөнелиши билән, оң тәрипини ичигे қаритип, иккі қатлап йейинлар, қирини тәңләштүрүп, санчип бәкитиңлар;
- пичим бөләклирини рәхткә ұнұмлук қилип (алди билән йоған, кейин ушшақ бөләклирини) орунлаштуруңлар. Уларни санчип бәкитиңлар;
- бөләкләрни бор билән айландуруп сизинлар;
- тикиш үчүн қошумчә орун бөлгүлөңлар;
- тикиш қошумчилирини инавәткә елип, бөләкләрни пичиңлар (қийивелиңлар);
- пичип алған бөләкләрниң сапасини тәкшүрүңлар.

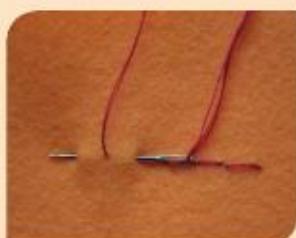
Қедимдин бизгә терә, рәхтләрниң парчилиридин қочақтар тәйярлаш әнъәнилири йәткән. Қолда тикилгән лата қочақтарниң үзи йоқ болған. Хәлиқ, үзи бар қочақтарга жән кирип, балиларга сәлбий тәсир қилиши мүмкін, дәп ишәнгөн. Шунлашқа үзи йоқ қочақтарни тумар ретидиму пайдиланған. Қочақниң безилишигә қарап, уннан егисинин маһарити билән сәрәмжәнлиги баһаланған.

1. Рәхт оюнчуқ тәйярлаш басқучлирини атаңлар.
2. Пичиш вә бөләкләрни қийип елиш бойичә қайси мәслихәтләр сизгә пайдилиқ болди?
3. Әмәлий иш жәриянида немини ясидинлар? Қандақ қийинчилик лар учрашти?
4. Өзәңларниң вә синипдашлириңларниң ишлирини баһалаңлар?

§ 21. АЙРИМ БӨЛӘКЛӘРНИ ҚАЙТА ИШЛӘШ

1. Силәргә қандақ жиңнә санчиш, қур вә тикиш түрлири тоңуш?
2. Улар рәхт билән ишләшниң қайси түридә қолленилиди?
3. Буюмни қайта ишләштә һәм машина, һәм қол тикишлирини ишлитешкә боламду?

Бөләкләрни жип билән йелимлаш вә башқа һәрхил усуллар билән қошиду. Әң кәң тараған усул – жип билән бәкитиш. Башқа усулларға қариганда, бу аммибап усул, чүнки барлық материал түрлирини улаш-ка болиду.

Жип билән улиғанда бөләкләрни түгмиләп улайду, бир, иккى вә униндинму көп жип билән улайду. Буюмни тәйярлиғанда рәхтниң рәң-ги билән охшаш жип ишләткән дурус.

Оюнчукниң бөләклирини:

- оңини (үзини) ичигә қаритиш;
- көкләш;
- тикиш;
- артуқ рәхтни кесиветиш;
- дүгләк чәтлирини бәлгүләш;

- вақитлиқ тикишни еливетиш;
- оң тәрипигө өрүш;
- нәмлик-иссиқлик қайта ишләшни орунлаш.

Токулған вә трикотаж рәхтлириниң кесиндилири бесилған материалларға қариганда қошумчә қайта ишләшни тәләп қилиду.

Йөмәш – кесилгөн бөләкләрниң чәтлири чечилип кәтмәс үчүн пайдилинилидиган тикиш. Бөләкләрни илмәклик йөмәш яки машинкида йөмәп тикишкә болиду.

Кесиндилирни вә йөмәш усулинин материалниң қелинлиги вә тарилышыға қарап таллайду. У тәйяр буюмниң сиртқи көрүнүшигө тәсир қилиду.

Қол вә машинида тикилған қур, жиңнә санчиш, тикишләрни қарап чиқынлар. Уларни атаңлар, орунлаш усууллири вә қоллинин даирисини ениқланылар.

Әмәлий ишни орунлаш алдида қолда тикиш қураллири билән иш елип беріш пәйтидикі бехәтәрлік техникиси қаидилирниң тәкрапланылар.

БТ

1. Пичилған бөләкләрни йөмәш усууллирини таллап елинлар.

Айрим бөләклирини йөмәнлар.

2. Бөләклирини толдуруш үчүн қоллинилидиган материал билән толдурунлар.

1. Силәр үчүн әмәлий ишниң қайсы баскучи әң қийини болди?

2. Дәристә алған йеңи билим билән үгәнгининдерниң әң пайдилигини атаңлар?

§ 22. БӨЛӘКЛӘРНИ БИРИКТҮРУШ ВӘ БЮМНИ БЕЗӘШ

1. Рәхт (тикилгән) оюнчуктарни диққет билән қараңлар.
2. Уларни безәш үчүн қандак усуллар пайдиланған?

Буюмни безәш қочақ яки оюнчукқа алаһидилик берип, уни «тирилдүриду». Униң үчүн көзини, бурнини, кийимини безәш, һөрхил безәк элементтери вә башқилар охшаш муһим қошумчә детальлар пайдилиниш арқылы қайта ишләш лазим.

Буюмни безәш үчүн аппликация, бисер, стеклярус, мончақ, пақирақ түгмиләрни, һалқа, зәңжир вә башқиларни пайдилинишқа болиду.

Ағиз, бурун вә көзләрни токушқа яки фетр вә башқа материалдин кесивелип, чаплап қоюшқа болиду. Көзини чаплап, ағзи билән бурни токушкому болиду.

Рәхт қочақлар вә оюнчуктарниң чечи, пөпүги, қуиреклирини жун, ипек вә башқа (ириса, мулине) жиплардин пайдилинип орунлашқа болиду.

Униң үчүн жипни тик булуңлуқ асасқа пухта йөгөш керек. Қанчә көп оралса, шунчә пахпийип ясилиду. Андин болақнан оттурисидин авайлап кесиш керек. Андин пөпүкни буюмға авайлап тикиш керек.

Нәрхил өхбаратларни пайдилинип, рәхт қочақлар вә риваж-ланрудиған оюнчуктарни безәш нусхилирини қараشتурұнлар. Өз буюмұңларға мұнасип безәшни таллавелиңлар.

Әмәлий ишни орунлаш алдида қолда тикиш қураллири билән иш елип бериш пәйтидики бехәтәрлік техникиси қаидилирини тәкрапланылар.

БТ

1. Тоқума буюминиң бөләклирини жигишини аяқлаштуруңлар.
2. Безәшкә керек материал, қурал-жабдуқтарни тәйярланылар.
3. Безәшни орунлаңлар.

1. Өз лайиһөлиrinларда безәшниң қандак түрлирини пайдиландынлар?

2. Өз әмгигиңларда буюмұңларниң алайидилигини көрситәлідинларму? Неминин յадими билән?

**§ 23. ӨЙГЕ БЕГИШЛАНГАН ТИКИШ БЮОМЛИРИНИҢ ДИЗАЙНИ
(ПӘРТҮҚ, АШХАНА БЮОМЛИРИ). ИДЕЯЛӘРНИ ОЙЛАШТУРУШ.
ЭСКИЗ ТӘЙЯРЛАШ**

1. Сүрөтлөрдә қандақ бөлминиң интеръери көрситилгөн?
2. Уни қандақ нәрсиләр, аксессуарлар арқылы ениглидинлар?
3. Бөлмө интерьерида қандақ тикиш буюмлири бар?

Һазирки вақитта ашханини плитисиз тәсөввүр қилиш мүмкін әмес, ашханиға бегишлиған тикип тәйярланған буюмлар: йәни пәрдә, пәртүқ, дәстихан, орундуқларға арналған қаплар вә көплигөн күндиліктиki кереклик нәрсиләр ашханини жаңландуриду. Улар ашханини безәлләпpla қоймай, ашханидики һажет болған ишларни атқуруш пәйтидиму мүһим роль атқуриду.

Токуш арқылы һәрқандақ өй-жайни сәрәмжан қилишқа вә безәлләшкә болиду.

1. Сүрөтлөргө қараңлар.
2. Силәр өз ашханиңизни безәштә қандақ тикиш буюмлирини пайдилинишни халиған болар единлар? Уларниң қоллинилиш мәхситини чүшөндүрүңлар.

Ашханини безәшкө бегишланған тикиш буюмлирини тәйярлаш ойай болсуму, һәрқайсисиниң өз алайтилиги бар.

Һәрбир нәрсениң өз «мәнаси» бар: иссиқ нәрсиләрни тутидиған вә қойидиган буюмлар, пәртуқ, янчуклуқ панно вә башқилар ашханини безәшкиму ярайду.

Ашханиниң һәрхил жайлирида орунлашқан бу буюмлар рән вә безәллиши бойичә уйғунышып, хуш кәйпият бегишлайду һәм интеръерни толуқтуриду.

1. Өйүнлар үчүн қандақ тикиш буюмини ясигиңлар келидиганлыгыни ойлап көрүңлар.
2. Шу буюмниң һәрхил түрлири тәсвирләнгән дизайнини қараштурұңлар.
3. Буюмниң бирқанчә үлгисини ясанлар. Өз оюнларни синип-дашлириңлар билән бөлүшүңлар.

Өйүнлар үчүн тикиш буюминиң эскизини тәйярланылар (хәни-шинделар бойичә).

1. Ашхана үчүн тикилгән буюмлар немигө керәк?
2. Силәрниң өйүнларда қандақ тикилгән буюмлар бар? Уларниң дизайнни қандақ?
3. Қандақ ойлайсиләр, тикилгән ашхана буюминиң дизайнни немигө бағлиқ?

§ 24. МАТЕРИАЛ ТАЛЛАШ ВӘ ТӘЙЯРЛАШ. ИШНИ ОРУНЛАШ ТӘРТИВИ

1. Рәхт үлгилирини ениқлап қараңлар.
2. Қандақ ойлайсиләр, ашхана буюмлирини тикиш үчүн қайси рәхтни қолланған тогра? Өз таллишиндерни тәрипләп беріңлар.

Буюмни тикиштин илгири, бәзибир тәләплөргө жарап беридиган вә керәк хусусийәтлөргө егө тоқума (текстиль) материалини таллап елиш керәк. Рәхт барлық тәрәптин қолайлық болуши, интеръерниң умумий стилига мувалиқ келиши шәрт.

Тикиш алдида рәхтниң сұпитини тәкшүргөн дурус, иссиқ-нәмлик қайта ишлиниши керәк; рәхтниң узунлуғини вә көңлигини, сиртқи һәм ички тәрипини, асасидиқи жипниң йөнилишини вә сүрәтниң характеристикин ениқлиған тогра.

Кийип көрүшни тәләп қылмайдиган һәрқандақ тикиш буюми бирдәк, өзгөрмәйдиган тәртип билән орунлиниду: өлчәм елиш, пичим тәйярлаш, пичиш; пичим бөләклирини қайта ишләп чиқышқа тәйярлаш; шәхсий ойи бойичә тикиш буюминиң бөләклири билән қийиклирини ишләп чиқыш; буюмни аяқлаштуруп ишләп чиқыш.

Дәслөпки пәртуқни қедими Мисирда әр кишиләр кийгөн дәп санайду. Вақит өтүп, пәртуқ аялларниң гардеробиниң ажралмас бөлигигө айланди. Пәртуқ дунияға тарилип, аяллар кейнигини безәп, һәрхил мәйрәмләрдә кийилгән. Пәртуқлар һәр түрлүк рәнлик, икки яқын, тор вә кәштә билән чирайлық безәлгән.

Ахирқи вақитта пәртуқни кийимни кир болуштын сақлаш мәхситидә кийишкә башлиди. Пәртуқ паҳта, зигир яки жүң рәхттін тикилиди.

Өйгө керек тикиш буюмини ясаш үчүн материал таллап елиңлар вә уни ишқа тәйярланылар.

Тикиш буюминиң сизмисини тәйярлаш үчүн өлчәм елиш һажет.

Иккى қыздын топтарға бөлүнүп, бир-бираңдарниң өлчимини елип, уни дәптириңдарга йезиндер.

Өлчәм елиш

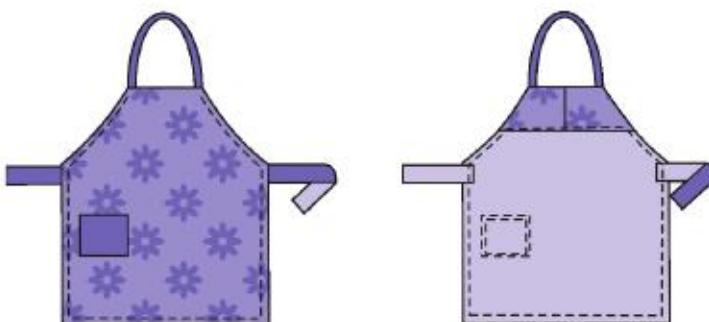
Өлчәм нами	Өлчәмниң бәлгүлиниши	Өлчәм елиш тәртиви	Өлчәмниң қоллинилиши
Көргиғиниң узунлуғи	Ку	Бәл сизигидин жуқури қарап һажетлик узунлуққичә өлчәйдү.	Пәртуқ көкириғиниң узунлугини ениқлаш.
Пәртуқниң төвәнки бөлигиниң узунлуги	Тбу	Бәл сизигидин төвән қарап һажетлик узунлуққичә өлчәйдү.	Пәртуқниң төвәнки бөлигиниң узунлугини ениқлаш.
Йерим бәл айлиними	ЙБнА	Тәнниң әң инчикәйери бәл билән өлчәйдү.	Бәлбағниң узунлугини ениқлаш.
Йерим биқин айлиними	ЙБқА	Биқинни горизонтал айландуруп өлчәйдү.	Пәртуқниң төвәнки бөлигиниң көнлигини ениқлаш.

1. Өй буюмлирини тикишкә бегишланған рәхт қандақ сүпәтлөргө егә болуши тегиш?

2. Немә үчүн ЙБнА вә ЙБқА өлчәмлириниң йерими йезилиду?

§ 25. БЮМ ТӘЙЯРЛАШ. БӨЛӘКЛӘРНИ ПИЧИШ

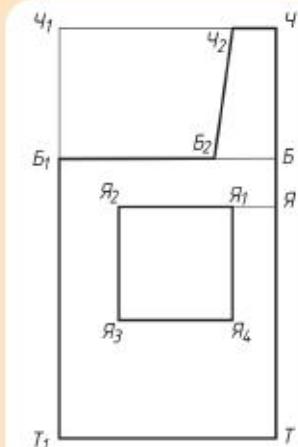

Сүрәтләрни қарап чиқынлар. Пүтүн пичилған пәртуқ қандаң бөләклирдин туриду?

Пәртуқниң асас сизмисини тәйярлаш

1. Оң тәрәп жуқарқыда Ч чекитидә тик булун сизиш.
2. $\leftarrow \text{ЧЧ}_1 = \text{ЙБ} \kappa \text{А} + 6 \text{ см.}$
3. $\downarrow \text{ЧТ} = \text{Ку} + \text{Tбу.}$
4. $\text{Ч}_1 \text{ЧТ} \text{Т}_1$ тик тәртбулуң сизиш.
5. $\downarrow \text{ЧБ} = \text{Ку.}$
6. $\leftarrow \text{ЧЧ}_2 = 7 \text{ см.}$
7. $\leftarrow \text{ББ}_2 = 9 \text{ см.}$
8. $\downarrow \text{БЯ} = 7 \text{ см} \leftarrow \text{ЯЯ}_1 = 7 \text{ см.}$
9. $\leftarrow \text{Я}_1 \text{Я}_2 = 14 \text{ см.}$
10. $\downarrow \text{Я}_1 \text{Я}_2 = 15 \text{ см.}$
11. $\text{Я}_2 \text{Я}_1 \text{Я}_4 \text{Я}_3$ тик тәртбулуң сизиш.
12. Пәртуқ сизмисиниң контурини асасий туташ сизиқ билән айлан-дуруп сизиш.

Бәлбагнин сизмисини сизиш

1. $\downarrow BB_1 = 5$ см.
2. $\rightarrow BB_1 = \bar{B}B_2 + 50$ см.
3. $BB_2B_3B_1$ тик төртбулуң сизиш.

Асма беги сизмисини сизиш

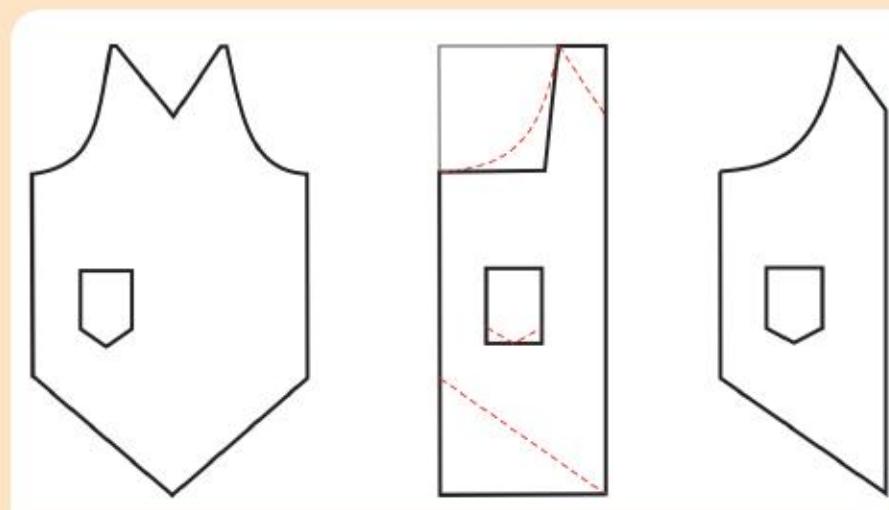
1. $\downarrow AA_1 = 5$ см.
2. $\rightarrow AA_2 = 50$ см.
3. $AA_2A_3A_1$ тик төртбулуң сизиш.

Пәртуқни модельлаш

Тәйярланған үлгі асасида һәрқандақ модельлик пәртуқ тикишкә болиду. Уニң үчүн бөлөклириниң шәклини вә безәшни өзгәртишила болиду. Бу жәриян модельлаш дәп атилиду.

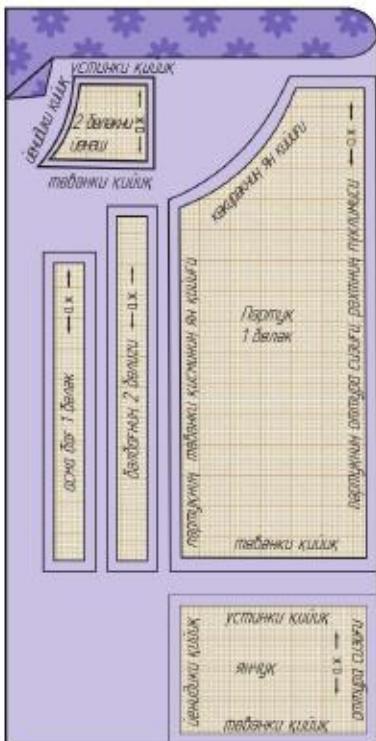
Пәртуқ сизмисини өзгәртиш керек болса, детальлириниң шәкли һәм шунинча мас өзгиришини әстә сақлиған зәрүр. Әгер төвәнки қисим йерим дүгләк, үч булунлуқ яки тик булунлуқ шәкилгә егә болса, у чағда янчықтар вә мәйдигә есилидиған жайму шундақ шәкилгә егә болуши керек.

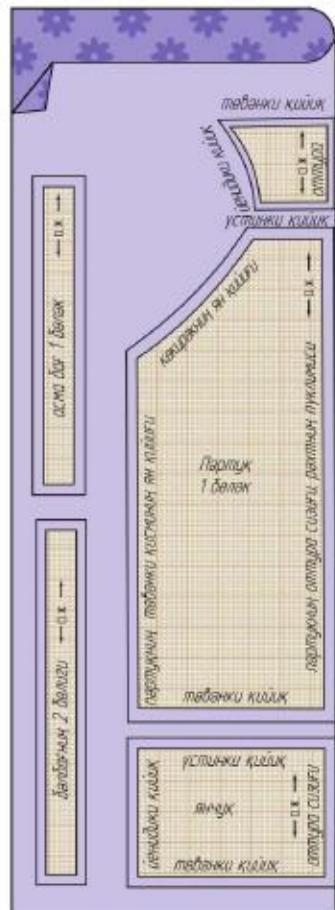
- Пәртуқни алдин-ала тәйярланған үлгө бойичә модельланылар.
- Буюмни үлгө билән пичишиңа тәйярланылар. Бөләкләрниң һәм мисигә намини йезинилар, тикиш йолини көрситиңлар, һәрбир қийикниң тикишинин үениниң қалдуруудиң қисимлириниң өлчимини сантиметр билән бәлгүләнләр.

Пәртуқ пичимини рәхткә орунлаштурууш

1

2

1 – рәхтниң ени 90 см вә униндин кәң; 2 – рәхтниң ени 80 см

Әмәлий ишни орунлаш алдида рәхт билән ишләш пәйтидикى
бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәкрапланылар.

БТ

Рәхткә пичимни орунлаштуруш

1. Рәхткә жип йоли билән оң тәрипини ичигә қаритип оттурисидин қатланылар, жийәклирини (чәтлирини) рәтләп, санчиғуч билән санчинлар.
2. Үлгинин бәләклирини рәхтни дурус вә ихтисат қилип қоюңлар. Санчинлар.
3. Бәләкләрни бор билән сизип чиқынлар. Һәрбир қийиқниң тикишиниң йенидин қалдуруп, йені бәләкни сизинлар. Рәхткә орунлаштурулган үлгиләрниң дуруслыгини тәкшүрүңлар.
4. Бәләкләрни тикиш кәңлигини қалдуруп, қийивелиңлар. Санчигучларни бәләкләрдин еливетиңлар.
5. Қийип елингән бәләкләрниң сүпитетини тәкшүрүңлар.

Пичим бәләклирини қайта ишләшкә тәйярланылар

1. Бәләкниң оттура сизиги бойичә жийәкләп көкләңлар, янчукни пүкүп тикиңлар.
2. Контур сизиклирини көчириңлар.

Пүтүн пичилған пәртуқниң тикилиш тәртивини түзүңлар.

Пичиш

Пәртуқниң төвәнки
бәлиги билән янчукни
бириктүрүш

Бәлбаг вә асма бағ
бәләклирини ишләп
чиқыш

Нәмлик-иссиклиқ қайта
ишләш

Бәлбагни пәртуқ би-
лән бириктүрүш

Пәртуқниң төвәнки
бәлигини ишләп чиқыш

Янчукни
ишләп чиқыш

Асма бағ
бәләклирини
пәртуқ билән
бириктүрүш

1. Асас сизмиси бойичә халиған пәртуқ моделинин пичимини қандақ усул билән елишқа болиду?

2. Рәхткә пичимни қандақ тәртип билән орунлаштуриду?

§ 26. АЙРИМ БӨЛӘКЛӘРНИ ҚАЙТА ИШЛӘШ

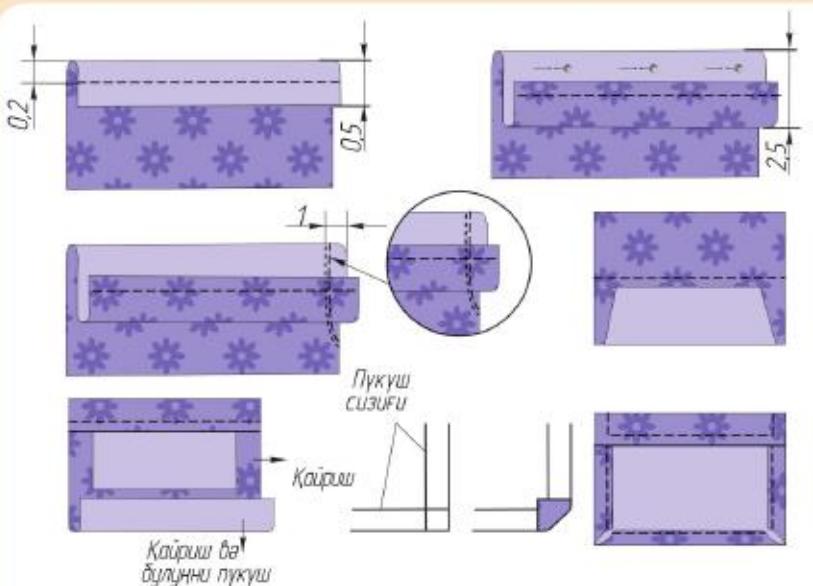
1. Сүрәтләрдә қандақ көсип егилири тәсвирләнгән? Улар немә билән шуғуллиниватиду?

2. Уларниң ишиға мунасивәтлик қурал-жабдуқларни атаңлар.

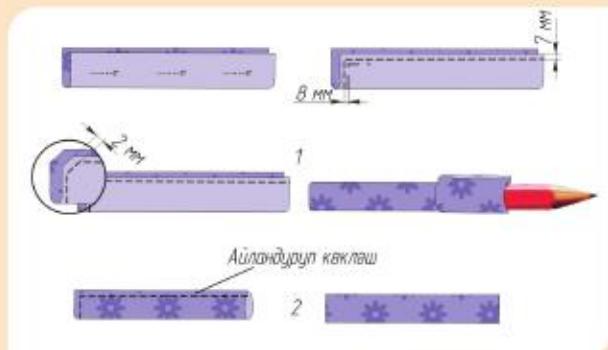

Пәртуқ бөләклирини ишләш

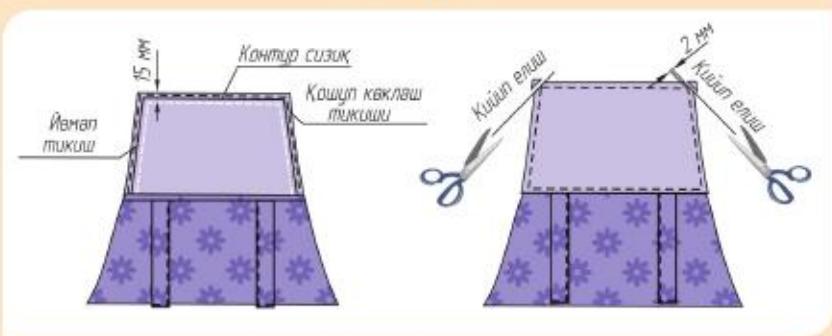
Йепиштурма янчыкни ишләш

Пәртүк бәлбәги билән асма бағ бөләклирини ишләш

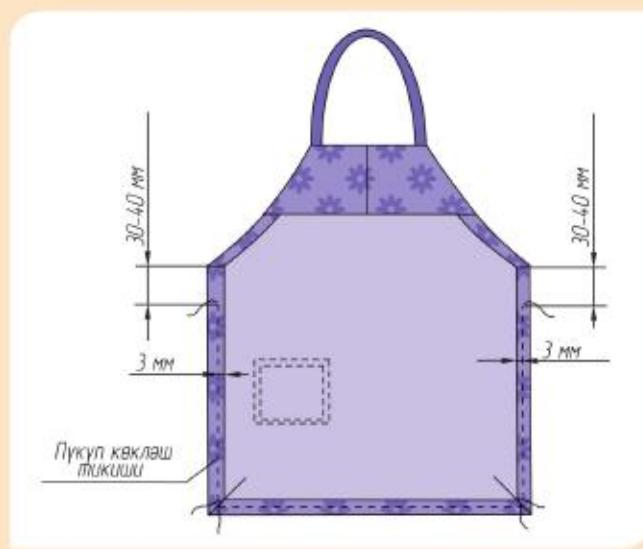
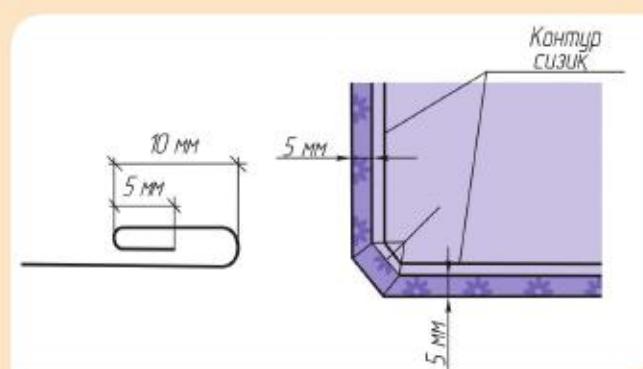
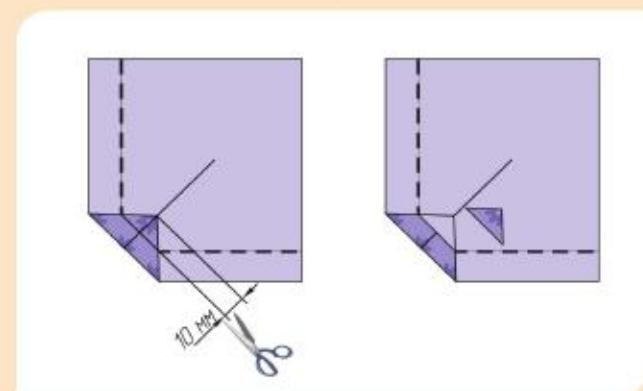
Пәртүкниң қош көкргини ишләп чиқыш вә уни асма бағ бөләклири бириктүрүш

Көкрәкниң биқин қийиқлирини ишләш

Пәртуқниң төвәнки тәрипиниң йенидин биқін вә етөк қийиқлирини ишлөш

Тикиш қураллирини пайдилинип, қолда тикиш вә тикиш машинини сида әмәлий иш елип бериштиki бехəтəрлик техникиси қаиди-лирини тəкrapлаңлар.

БТ

1. Дəрисликтə берилгəн көрсəтмə бойичə таллап алған буюмли-риңларни ишлəп чиқынлар.
2. Ишниң сапасини тəкшүрүнлар.

Һəйкəл «Жиңə, Жип вə Тұгұн»

Дуниявий мода пайтəхтиниң бири – Миланда жиңə-жипқа һəйкəл орнитилған.

Бу қизиқарлық һəйкəл Сфорцеско қорғинидин жирақ əмəс, шəhəрниң мəركизидə, Кадорн мəйданинда орунлашқан. Композиция икки бəлəктин туриду, бири – əйнəк талчиқтın ясалған һəрхил рəндиди жипи билəн йоған полаттын ясалған жиңə, иккинчиси болса – коччиниң у тəриpidin кичик фон-

тanda йəрниң астидин чиқип турған тұгұн.

Һəйкəл йəнə Милан транспортиниң символи охшаш. Жип үч рəңгə – сериқ, үешил вə қызилға, метрониң үч йолиниң рəңгигə боялған. Һəйкəл муəллиплири – əр-аял Клас Ольденбург билəн Кузи ван Брюгген.

Һəрхил мəнбəлəрни пайдилинип олтирип, түрлүк тикиш қурал-жабдуқлириның һəйкəллири тоғрилиқ əхбарат тəпинлар. Қизиқарлық һəйкəллəр альбомини ясанғлар.

1. Пəртуқ бəлəклиrinи ишлəш жəриянида қандақ қийинчилиқлар учраشتı?
2. Немə онушлуқ болди?

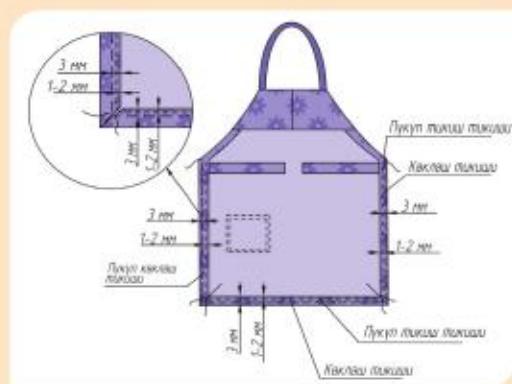
§ 27. БӨЛӘКЛӘРНИ БИРИКТҮРҮШ. БЮМНИ БЕЗӘШ

Пәртуқ бөләклирини жиғиш

Буюм билән янчукни бириктүрүш

Пәртуқни бәлбаг билән бириктүрүш

Әмәлий ишни орунлаш алдида тикиш машинисида вә қолда тикиш қураллири билөн иш елип бериш пәйтидики бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәкрапланылар.

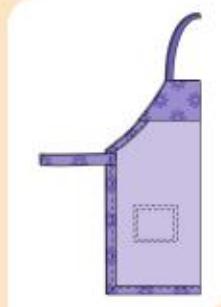
БТ

1. Пәртуқ бөләклирини бириктүрүп тикиңлар.
2. Тәйяр буюмни зенәтләшни ойлаштуруңлар.
3. Тәйяр буюмни зенәтләшкә һажәтлик материаллар билөн қурал-жабдуқларни талланылар.
4. Тәйяр буюмниң сүпитетини тәкшүрүңлар.

Тәйяр буюмниң сүпитетини ениқлаш

Тәйяр буюмниң сиртқи көрүнүши таллап алған үлгиге вә эстетикилиқ, гигиенилиқ тәләпләргө мувалик болуши керәк. Тәйяр буюм яхшилап дәзмал селинған болуп, вақитлиқчә көклөп қойған жип вә бор излиридин тазиланған болуши керәк. Тикиш ени техникилық тәләпләргө мас болуши керәк. Буюм бөләклиридики сүрөт рәхтниң гүллири билөн уйғун келиши керәк.

1. Пәртуқ тикиштә қандақ қийинчилиқлар болди?
2. Немә үгәндидиңлар?

§ 28. БЮОМНИ ЗЕҢӘТЛӘШ

1. Сүрәтләрни дикқәт билән қараңлар.
2. Бу зенәтләш усуллириниң қайсиси силәргә тонуш?
3. Қандақ материал вә қурал-жабдуқлар ишлитеңләш?

Зенәтләш – тәйяр буюмниң ахирки көрүнүши қандақ болидигиниң йәшкүчи муһим баскуч. Зенәтлигендін кейин адәттиki буюмлар алаһидә вә чирайлық болуп көрүниду.

Зенәтләшниң йепиштуруш, кәштә бесиши, декупаж, бесиши, сутаж-ни бастуруп тикиш, тасма, тор в. б. түрлүк усуллири арқылы өҗайип буюм ясашқа болиду. Зенәтләш эстетикилиқ турғудын вә қоллинини ш тәрипидин сәрәмжән орунлинип, буюмниң идеяси билән унин функциялиригә мувапиқ ясилиши керек.

Тоқума буюмлирини безәшниң асасий усуллери

Сутаж

Аппликация

Декупаж

Кәштиләш

Мережка

Перфорация

Әмәлий ишни орунлаш алдида тикиш машинисида вә қолда тикиш қураллари билән иш елип бериш пәйтидик бехәтәрлик техникиси қаидилирини тәқарарлаңлар.

БТ

1. Тәйяр буюмни зенәтләшкә һаҗәтлик материаллар билән қуралжабдуқларни талланылар.
2. Тәйяр буюмни зенәтләшни ойлаштурунлар.

Ишни тонуштурууш. Көргәзмә уюштурууш

1. Көргәзмигә яки мода үлгиси көргәзмисигә бегишланған жабдуқлар, орун талланылар.
2. Әмгәклириңларни тонуштурууш пәйтидө өзөңларниң асасий идеялириңларни ейтип, уни әмәлгө ашуруш жәрияинини чүшәндүрүнлар.
3. Буюмни тәйярлаш вә ишләп чиқиришниң барлық басқучи көрситилгөн материалларни (эскиз, графикилиқ вә технологиялык һәжәтләр) тәвсийә қилинлар.
4. Буюмниң түп тәннәркүни баянлап, буюм таллашниң дуруслигі билән уни ясашниң пайдиси һәккүдә хуласә чиқириңлар.

ТАМАҚЛИНИШ МӘДӘНИЙИТИ

§ 29. ҚАЗАҚ ВӘ ТҮРЛҮК ХӘЛИҚЛӘРНИҢ МӘДӘНИЙИТИДӘ,
ЖӘМИЙӘТЛИК ТАМАҚЛИНИШ ОРУНЛИРИДА, ДӘСТИХАН
БЕШИДА ӨЗИНИ ДУРУС ТУТУШ ҚАИДИЛИРИ

1. Сүрөтлөрни қарап чиқынлар. Уларда қандақ хәлиқлөрниң миллий таамлири тәсвирлөнгөн? Қандақ бәлгүлөргө қарап ениклидинлар?
2. Силәр қазақ хәлқиниң дәстихан ұстидики өзини тутуш мәдәнийитиге бағлинишилик қандақ урпи-адәтлирини билисиләр?

Дәстихан бешида өзини-өзи тутуш – бу әдәплик (этикет) қаидилирини сақлаш. Этикет – өзини-өзи тутушниң бәлгүлөнгөн тәртиви.

Тамақлиниш үчүн түрлүк таамлар билөн толтуруулған үстәл қазақта дәстихан яки дәстихан беши дәп атилиду. Дәстихан сөзи парс сөзлири билөн бағлинишилик: «достур» – дәстихан, «хан» – таам.

Дәстихан ятларни тонуштуруушқа, урушуп қалғанларни достлаштуруушқа сәвәп болған.

Қедимдин, дәстүр бойичә, қәдирлик мәһмандар төргө (кигиз өйдә ишиккә қариму-қарши) тәклип қилинған. Қәдирлик мәһмандың оң тәрипидә йеши вә һөрмитигә қарап башқа мәһмандарни олтарғузған, сол тәрипидә өй егиси олтарған. Шуның билән биллә төрниң оң тәрипини әрләрниң, сол тәрипини болса, аялларниң (ашханилиқ) орни дәп билгән. Ишиккә йеқин жай босуға дәп аталған, босуғыға һечким олтарғузулмиған. Оттуридики бошлуқ от беши, очақ йөни дәп атилип, һөрмәтлик орун болуп саналған.

Өйдикі берікет билән бәхитни кетиду дегендеген ирим билән очақ бешини айлинип өтүшкә рухсат қилинматти.

Силәр қандақ өлләрдә болдуңлар? Мошу өлләрдіki тамақлиниш пәйтидикі өзини-өзи тутуш қаидилири билән мәдәнийити һәккідә ейтеп беріңлар.

Дәстиханниң сұрытини селип, сүрәттө өз түккәнлириңи әдәп-әхлақ қаидилириға мувапиқ орунлаштуруңлар.

Түрлүк хәлиқләрниң дәстихан бешида өзини-өзи тутуши

Қазақстанда яшанған кишиләрни наһайити һөрмәтләйдү, улар үстәл төригө бириңчи болуп олтириду. Өй егилири мәһманди иззәт-һөрмәт билән узитип чиқип, йолға дәп татлиқ-түрүмләрни беридү.

Тайландта тамақни ара билән йеген әдәпсизликкә ятиду. Арини пәкәт тамақни қошукқа селиш үчүнла пайдилиниду.

Йеқин Шәриқтә, Һиндистанда вә Африканиң бәзибир регионлирида тамақни пәкәт оң қоли билән йәйду, чүнки сол қоли һарам дәп санилиду.

Португалиядә үстәл үстидә туз билән қаримучни сораш һақарәт дәп санилиду. Бу йәрдә, ашпәзләр тамаққа қошқан тәм бәргүчилирини йетәрлик дәп несаплайду.

Түрлүк өлләрниң (таллишиңлар бойичә) дәстихан бешида өзини-өзи тутуш мәдәнийитини селиштуруңлар. Хуласә пикерлириңларни жәдвал түридә рәсмийләштүрүңлар.

Мәһмандың барғандықи өзини-өзи тутуш мәдәнийити һәккідә видеохөвәр қараңлар. «Мәктәп ашханисида өзини-өзи тутуш қаидилири» мавзусыға постер тәйярланылар.

Дәстиханни дурус һазирлашни (раслашни) билиш, барлық тамақ-линиш өсваплирини дурус пайдилиниш өзөнни һәрқандақ әһвалда қолайлық сезишкә мүмкінчилік бериду.

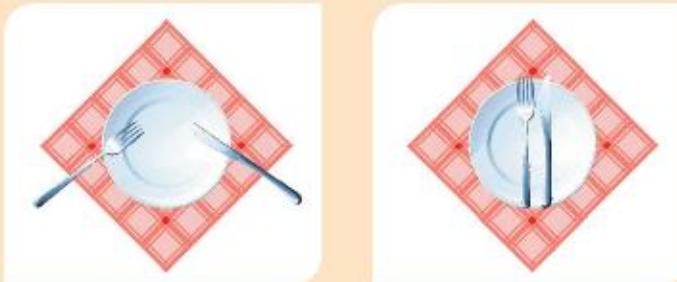
Дәстиханни раслаш – дәстиханға қача-қомұчлар билән үстәл өсваплирини дурус орунлаштуруш, шуниң билән биллә дәстиханни алаһидә бәзәш һүнири.

Қайси вақитта вә қайси йәрдә йейилишиға бағлинишлиқ дәстиханни бирнәччә түргө ажыратиду:

- әтигәнлик тамаққа;
- чүшлүк тамаққа;
- кәчки тамаққа;
- кофе яки чай дәстихини;
- фуршет, швед үстили, коктейль;
- мәйрәмлик, той дәстихини.

Раслашниң һәр түрігө қача-қомұчлар билән үстәл өсваплиринин алғанда топлыми кириду. Дәстиханни раслашниң диққеттін сирт қалдурушқа болмайдын умумға ортақ тәләплири бар.

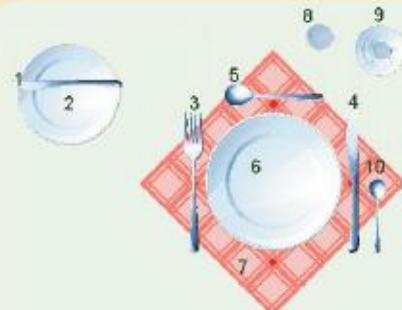
Барлық тамақлинин дурус ишлітиш һајқет: арини – сол қол, пичақ вә қошуқни – оң қол билән тутиду. Пичақни һечқанан еғизға салмайду. Юмшақ таамларни (котлет, қорулған тухум) ара билән йәйду. Мундақ һаләттә арини оң қоли билән тутиду. Нан вә нан мәһсулатлирини қол билән уштуп елип, йемишләрни десертлиқ өсваптар билән йәйду. Әгер тамақлинин вактида үзүлүш болса, тамақлинин өсваплирини тәхсиниң четигә (сепини үстәлгө тирәп) қоюлиду, тамақ йәп болғанда, өсваптарни айқашлап яки тәхсиниң үстигә қатар қойиду. Ара чиши тәрипи билән жуқури қаритилип қоюлуши шәрт. Пайдилинлігін өсваптарни дәстихан үстигә қоюшка болмайду. Майлиқни (салфетка) тәхсиниң оң тәрипигә қойиду.

Әтигәнлик тамақ дәстихиниға тамақлиниш әсваплирини (бир киши үчүн) орунлаштуруш схемисини диққәт билөн үгининىлар. Өйдө әсвапларни қоюп мәшиқлиниңлар.

- 1 – майға бегишланған пичақ;
- 2 – наңға вә майға бегишланған тәхсө;
- 3 – ара;
- 4 – ашхана пичиги;
- 5 – десертлиқ қошуқ;
- 6 – тәхсө;
- 7 – рәхт майлиқ;
- 8 – суға бегишланған стакан;
- 9 – кофе яки чай чиниси;
- 10 – чай қошуғы.

Тамақлиниш әсваплирини орунлаштуруш схемиси

Һөркандық дәстиханниң шәртлиқ элементи – рәхт яки қәғәз майлиқлири.

Рәхт майлиқлар асаси зигир билөн пахтидин ясилиду. Тамақ ичишкө қоллиниш алдида уларни тизиге қойиду.

Қәғәз майлиқлар ағиз сұртүшкө бегишланған.

Кәчки яки чүшлүк тамаққа дәстихан расларап йекінлириңларни хошал қилинілар. Дәстихан раслаш жәриянини фото яки видео арқылы көрситиңлар.

1. Аталған мавзуни өзлөштүрүш жәриянида йеңидин немини билдиңлар?

2. Алған билимниңлар қандақ вә қейірдә керәк болуши мүмкін?

§ 30. ЙЕРИМ ТӘЙЯР МӘҢСУЛАТЛАРДИН ТААМЛАР ТӘЙЯРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

1. Таам сүрөтлирини қарап чиқыңлар.
2. Буларниң қайсисини тез тәйярлинидіғанларға, қайсисини узақ тәйярлинидіғанларға ятқұзушқа болиду?
3. Өтүнларда йерим тәйяр мәңсулаттардың қандақ таамлар тәйярлайду? Уларниң өзгічә айримчилігі қандақ?

Йерим тәйяр мәңсулаттар – кейинки кулинариялык (ашпәзлик) қайта ишлөшни тәләп қилидіған мәңсулаттар. Көп һаләтлөрдө уларға иссиқ билөн ишлөш бериліду вә уларни тәйярлашқа 20 минуттын артуқ вақит көтмәйду.

Әң аммибап йерим тәйяр мәһсулатлар варениклар, чөшүре, куймақ, котлетлар. Мундақ мәһсулатлар музлитилған түрдө 180 суткиға йеқин сақлиниду. Шунинча қаримай сақлаш вақти дәмлик сапасыға тәсир қылмайду.

Йерим тәйяр мәһсулатларниң һазирқи вақитта наһайити көп түрлири ишләп чиқырылмақта. Қазақстан базарлирида жуқури истимал қилиш тәләплиригә жавап беридиган таамлиқ мәһсулатлар чиқырылған.

Йерим тәйяр мәһсулатлар түрлири

Гөштин тәйярланған: котлет, тоғралған бифштекс, тефтель, фрикаделька, шницель, зразлар вә ш. о.

Белиқтін тәйярланған: белиқ гөши (филе), белиқ котлетлири, белиқ таяқчилири вә ш. о.

Нан-тогач мәһсулатлири: өйдә пиширишкә бегишланған һәрхил хемир, беляш, самсилар, тоңлитилған пиццилар билән лазанъялар вә ш. о.

Көктатлар: көктат котлетлири, көктат голубцилири, көктат зразлири, крокетлар вә ш. о.

Заманивий усуллар арқилиқ тоңлитилған йерим тәйяр мәһсулатларниң һәрхил түрлири өсли мәһсулатниң пайдилиқ хусусийәтлирини сақтайту, күндиліктө тاماқ тизимиға һәрхиллиқ түс бериду вә вақит йетишишмәслиги һалитидә дәмлик вә пайдилиқ таамларни тез тәйярлашқа мүмкінчилік туғдураты.

«Йерим тәйяр мәһсулатлардин ясалған таамларниң пайдиси билән зийини» мавзуси бойичә пикерлишиңлар. Рольлар билән сөзлөш новитини алдин-ала бөлүшүп елиңлар.

1. Йерим тәйяр мәһсулатларниң артуқчилігі билән камчилиқлири-ни атаңлар.

2. Мавзуни өзлөштүрүш жөриянида алған билиминлар келә-чектө көрөк боламду?

§ 31. ТААМЛАРНИ ТЕЗ ТӘЙЯРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. Сүрөтлөргө қарап чиқынлар. Силәр бу таамлар билән тонушму?
2. Уларниң охашашиктири билән пәриқлирини атаңлар.

Тез тәйярлинидиган таамлар азла вақит ичидә тәйяр болиду вә тәйярлашнин аддий усулиға егө. Таамни тез тәйярлашниң бирнәччә усуллари билән амиллирини очуқ көрситишкә болиду:

- таамларни (омлет, запеканка, пицца вә ш. о.) тез тәйярлаш рецептилирини пайдилиниш;
- заманивий ашхана техникилирини пайдилиниш. Таам тәйярлашта ярдәмчи сүпитетидә ашхана комбайни, мультиварка, нан печи, шәрбәт сиққуч вә ш. о. хизмет қилиду.

Таам рецепттилириниң аддийлигінә қаримастын, тәйярлинидиган таамлар наһайити дәмлик, пайдилиқ вә һәр түрлүк.

Қисқа долкунлуқ пәч яки мультиварка ярдими билән тәйярлашқа болидиган тез тәйярлинидиган таамларниң рецепттилири таллап елиңлар. Өйүңларда тәйярлайдиган мошуныңға охаш таамларниң рецепттилири билән бөлүшүңлар.

Тапида пицца пишириш технологиясини үгининүлар.

Тапида пицираш

Хемир жугуриш ингредиенттери: 2 данә тухум, 4 аш қошуқ қаймақ, 3 аш қошуқ майонез, 9 аш қошуқ бұғдай уни.

Қиймисига бөгішланған ингредиенттер: 4 аш қошуқ кетчуп, 1 данә пияз, 150 г чужук яки кала гөши, 1–2 данә помидор, 150 г иримчик, тетимиге қарап туз, қаримуч.

Әмәлий иш орунлаш алдида ашпәзлик ишлири пәйтидики бекітілген техникиси қаидилирини тәкрапланылар.

БТ

1. Тез тәйярлинидиган таамлар рецептини таллап елиңлар.
2. Уларниң ингредиенттерини атаңлар.
3. Тамақ тәйярлаш вақтидики һажет болидиган қача-қомувлар билen қурал-жабдуқтарни атаңлар.
4. Тамақ тәйярлаңлар, безәңлар вә синипта презентация ясаңлар.

1. Тез тәйярлинидиган таамларни тәйярлаш қолунлардин келәмдү?
2. Қайси пәйттә қийин болди? Немә утуқлуқ болди?
3. Айләңларда тәйярлинидиган тез пиширилидиған таамларни атаңлар.

§ 32. ДЕСЕРТ ТӘЙЯРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

1. Сүрөтлөрни қарап чиқыңлар. Уларниң өзара қандақ охшашлиги бар?
2. Қандақ ойлайсилөр, бу таамларниң рецептиға қандақ ингредиентлар кириши мүмкін?
3. Бу таампар қачан берилиудү?
4. Бу таамларни силәрниң айләңларда тәйярламду? Уларни тәйярлаш технологияси қандақ?

Десерт – чүшлүк тамақниң яки кәчки тамақниң ахирида йеқимлиқ дәм тартиш мәхсити үчүн берилидиған, йәкүнлигүчі таам.

1. Қошумчә мәнбәлөрдин пайдилинип, миллий десерtlар тәйярлаш рецептleriрини таллавелинілар.
2. Дунияйүзини виртуаллық сәяһет қилинілар. Һөр түрлүк әллөрниң қандақ десертни алғанда яқтуридиғанligини биливелинілар.
3. Қандақ әллөрдө болдуылар (дәм алдинлар)? Қандақ миллий десерtlар тогрилиқ билдинлар?

Қазақларниң ашханиси әнъәнивий оюнлар билән биллә өткөн вақиәләр, мәйрәмләргө бағлинишлиқ. Қуда чүшүш, өйлиниш тойи, балинин туғулуши, Норуз, Құрван һейти охшаш мәйрәмләргө расланған дәстихан һечқаң қазақниң татлық таамлирисиз йейилмиған.

Жент – қазақниң миллий десерти. Талқандын тәйярлиниду (териқниң угитилған дени) май вә қәнт қошуш арқылы тәйярлинидиган қазақниң миллий десерти. Бұғынки күндө озуқ-тұлұқ түрлири нурғұн болғанлиқтын, өй егилири асасий ингредиентларға мегиз, яңақ, шоколад, какао угиғи, сұзмә в. б. қошуп тәйярлайды.

Жент тәйярлаш технологиясини үгининелар:

Ингредиентлар: 350 г талқан, 2 аш қошуқ һәсәл, 180 г қәнт, 180 г серік май, 7 аш қошуқ сүт, 1 чай қошуқ какао угиғи, 1,5 чай қошуқ зирә, мегиз вә кишишиш – тетими бойичә.

1. Рецептқа асаслинип, десерт тәйярлашниң рәтли клигидар түзүнелар. Уларни дәптәрдә ишләңелар.

2. Алдин-ала тәйярланған йәл-йемишләрдин десерт тәйярланылар.

1. Десертиң адәм тамақлинишидики роли қандақ?
2. Қандақ ойлайсиләр, немә сәвәптин көплигән десерталарниң тәркивигә йемишләр киргүзүлгөн?

ӨЙ МӘДӘНИЙИТИ

§ 33. ГИГИЕНА ҚАИДИЛИРИ. БӨЛМИНИ НӘМ ВӘ ҚҰРҒАҚ ТАЗИЛАШ

1. Фотосүрәтлөргө қарап чиқынлар. Сүрәтлөрдин немиләрни көрүп туриシリп?
2. Өз бөлмилириңларни таза тутамсиләр?

Өй-жайға қоюлидиган асасий гигиенилиқ тәләплөргө тазилик сақлаш; аддий йоруқландуруш вә тавушлуқ йәккіләш билән тәмминләш; тәнгә баричә қолайлық болған температура, һава еқиминиң илдамлиғи билән нәмлігі ятиду. Гигиенилиқ тәләплөргө риайә қилиш адәмниң тән-саламәтлигі билән ишқа ярамлиқлигини сақлаш үчүн керек.

Тазилаш түрлири

Нәр күни (құрғақ)	Бөлмини шамалдитиш, орунни жиғиши, иш орнини рәтләш, нәрсиләрни жиғиши, әхләтни ачиқиши, бөлмини чаңшориғуч билән тазилаш, ашханини тазилаш.
Нәптә ичидә (нәм)	Гүлләрни сугириши, чаң сүртүш, едән сүпүрүш.
Мәвсүмлүк (толук тазилаш)	Деризини, там кафельлирини, торусни жуюш, жиһазларни тазилаш в. б.

Бөлмини тазилашқа бегишланған қурал-жабдуқлар

Губкилар вә сұрткүчлөр

Өй-жайни нәм вә құргақ тазилашқа, қа-ча-қомуч жуюшқа бе-гишланған.

Едән жуйгуч вә челәк

Едән үстини жуюш-қа бегишланған.

Щеткилар

Түрлүк йәрләрни тазилашқа бегиш-ланған.

Чаңшоригуч

Чаң-топа билән паскінчилиқни тазилашқа бегишланған.

Бөлмини тазилашниң бир түригө тәриплімә йезиңлар. Уни постерда сұретләнлар вә презентация ясаңлар.

Келәчек заманниң тазилаш қурал-жабдуқлири үлгисини ой-лаштуруңлар, сұритини селиңлар.

1. Орун-жайни тазилашқа қандақ санитарлық-гигиенилиқ тәләплөр қоюлди?

2. Орун-жайни (пәтирини, өйни вә ш. о.) тазилаш вақтида қандақ заманивий техникиларни қоллинисиләр?

§ 34. КИЙИМ (АЯҚ КИЙИМИ) КҮТУМІ. УЛАРНИ САҚЛАШ ТӘРТИВИ

- Сүрөтлөрни қарап чиқынлар. Бу нәрсиләрниң қоллинишини чүшәндүрүңлар.
- Кийим этикеткисида қандақ бәлгүлөр бар вə у тамғилар не-мини билдүриду?

Кийим билəн аяқ кийимгə күтүм ясаш түрлири

Тазилаш
(құрғақ, химиялық)

Жуюш (қол яки
машина билəн)

Қурутуш

Сақлаш

Кийимлөрни дурус күтүм ясаш уларни йекімлиқ қилиду, кийиш қәрәлини узартыду. Кийим билəн аяқ кийимлөрни мәвсүмлүк сақлаш алдида шәртлик түрдө тазилаш керəк. Мошу мәхсəттө һəрхил щеткиларни пайдилинишқа болиду.

Кийимниң барлық түгмилирини етип, серитмиларни йепип қойған дурус. Кийимни чаң кирип көтмəс үчүн мәхсус қəfəz яки полиэтилен қапларда сақлиған дурус. Тоқума кийимлөрни созулуп көтмəслиги үчүн кийим асқұчларға илмайду. Кийимни құрғақ, шамаллитилидиған орунда, болса шкаф яки кийим илгүчи бөлмидө сақлаш һаққет. Кийим билəн биллə өзгичө пуриги бар нәрсиләрни, мүмкін болушичө, сақлымиған дурус.

Буюмниң түригө қарап, унинға қандақ күтүм керек екәнлиги тоғрилиқ өхбаратни тамғилиқ тасмисидин (буюмниң ички тәрипигө мәхсус тикилгөн) окушқа болиду.

Кийим күтүми бойичә бәлгүләр

Жуюш

Күрүтүш

Ақартиш

Химиялык тазилаш

Сиқиши күрүтүш

Дәзмал селиш

Блузыға дәзмал селиш

1. Этикеткини дикқәт билән қарап чиқындар. Рәхтниң түрини вә һажәтлик температурилиқ режимни ениқланылар.
2. Дәзмал һоринин тазилигини тәкшүрүнләр.
3. Дәзмаллаш тахтийиға кийимни йейиндер.
4. Берилгөн схемиға мувалиқ дәзмаллашни башлаңлар.

5. Дәзмал селип болғандын кейин, артуқ қатламлирини йейип, дурус қатлап қоюнлар.

Өйдө кийимләрни дәзмаллаш жәрияниға дикқәт бөлүң. Сизниң пикриңизчә, дәзмаллашта қайси иш тогра орунланмиди?

Аяқ кийимнімү күтүм ясап вә дурус сақлаш керек. Аяқ кийимни, әң дуруси, күн шолиси чүшмәйдиган құрғақ орунда сақлаш һажәт. Очук рәңликлирини қара рәңликләрдин, мүмкін болушычә, бөләк сақлиған дурус. Күндө пайдилинидиган аяқ кийимни мәхсус шкафта тутқан қолайлық.

1. Сирт кийим билән аяқ кийимгө күтүм ясаш үчүн қандақ күралларни қоллинисиләр?

2. Сирт кийим билән аяқ кийимни қандақ сақтайсиләр?

§ 35. БЕЗӘШ ГҮЛЛИРИНИҢ ТҮРЛИРИ. ГҮЛ ӨСТҮРҮШ ЕГИЛИГИДИКИ ӘТИЯЗЛИҚ ИШЛАР

1. Сүрөтлөрни қараштурунлар. Қандақ гүлләрни билисиләр?
2. Өйүнларда яки бағлириңларда қандақ гүлләр өсиудү?
3. Уларниң қайсиси биржиллик, қайсимири көпжиллик гүлләргө ятиду?

Гүл өстәргүчиләр үчүн муһим мәзгил – баһар. Мошу чағда йәрни юмшитиш, озукландуруш, урук селиш, көчәтлөрни көчирип олтарғузуш ишлири жүргүзүлиду.

Гүл өстүрүш егилигидики әтиязлық ишлар

Топини қайта ишләш, терилғуға тәйярлаш

Топини артуқ томурлардин, йоған ташлар билән һәркәндақ зиянкәшләрдин тазилаш арқылы, уни чанап, үстки қәвитетини тирна қурали билән тәкшиләш керәк.

Оғут сепиш.
Озукландуруш

Топиниң қәвитетини яхшилап, үнүмлүк дәрижисини арттуруш үчүн унинға органиккалық оғутларни сепиш тәләп қилиниду.

Урук селиш

Урук сепишнин үч усули бар: қатар қилип (чөнәккә олтарғузуш), уга охашаш (ойман йәргә топ болуп олтарғузуш), һәр йәргә сепиш (йәргә бирхил қилип бөлүш).

Көчөт олтарғузуш

Пиязтүгүн
өсүмлүкклөр

Түгүн

Қачидики
өсүмлүкклөр

Гүлзарлиқни аз, амма топининң барлық қөвити нәм болғидәк қилип суғириш керәк. Һәр сұғарғандын кейин иккінчи күні гүлнинң томурлириға һава йеник кириши үчүн топини бираз юмшитиш һажет.

«Гүл егилигидә вә безәк бағвәнчиліктә қуралларни қоллиниш пәйтидики беҳәтәрлик техникиси қаидилири» мавзусига плакат яки постер тәйярланылар.

1. Мәктеп өтрапидиқи кичик мәйданларға гүл вә безәш өсүмлүклини олтарғузундар.
2. Иш жәрияянини вә орунланған ишлөрни дәптириңдерға йөзивелиңдар.

Көплигөн ривайәт вә өpsанилар чирайлық гүллөр билөн бағлинишлик. Тюльпан тогрилиқ ривайәттә се-риқ тюльпан поригидә бәхит йошурунған, пәқет унинға һечким қол йәткүзәлмігөн, сәвәви у һеч ечилмайдекөн. Бир күні се-риқ гүлни кичик бала қолиға апту, шунда тюльпан ечилипту. Балининң таза роһи, бәхитлик үзи билән күлкиси порәкни ечишту.

1. Биржиллик гүллүк өсүмлүкклөр көпжиллиқтардин қандақ пәриқ-линиду?
2. Көчөт олтарғузуш вә күтүп-өстүрүшкә һажет қандақ қурал-сайманларни билисиләр?

САНИТАРЛЫҚ-ГИГИЕНИЛИҚ ТӘЛӘПЛӘР

1. Ишни башлаштын илгири қолни совун билән яхшилап жуюш керәк.
2. Иш орни баричә йоруқ болуши керәк. Йоруқ сол тәрәптин яки алдидин чүшүш керәк.
3. Қолайлық болуш үчүн ишләшкө бегишланған барлық өсваплар вә қурал-ұсқуниләрни түз вә таза йәргә қоюш керәк.
4. Токуш пәйтидә орундуқниң арқисига йөлининп, түз олтарған дурус. Көз билән буюмниң арилиги 35–40 сантиметрдин кам болмаслиги те-гиш.
5. Тикин машинисиниң алдида баш билән тенини сәл қыңғайтип, түз олтарған дурус. Көз билән буюмниң арилиги 30–40 см, жәйнәк болса үстәлниң қапқиси билән бир дәрижидә болуши керәк.
6. Иш жәриянида тәнәпүс қылған дурус.

БЕХӘТӘРЛИК ТЕХНИКИСИ ҚАИДИЛИРИ

• Сим билән ишләш давамида

1. Симниң учи орамниң ичигө қарап пүкүлгинини, симниң орамда дурус сақлинини тәкшүрүңлар.
2. Симни қирчиш вақтида уни көзниң удулида тутмаңлар.
3. Симни түзиген пәйттә қолуңларға пәләй кийинлар.
4. Симниң учлуқ училиридин жараһәтлиништин сақлининлар.
5. Ишниң ахирауда иш орнуңларни тазилаңлар.

• Фототехника билән ишләш давамида

1. Һажәтлик билимиңлар болмиса, камерини бөләклөргө бөлмәң-лар.
2. Объективни очук түридә күнгө қаратмаңлар, видеокөрсөткүчи арқибиң күнгө қаримаңлар.
3. Камерини нәмлиги жуқури, иссиқ яки салқын йәрдә тутмаңлар.
4. Камерига мүмкін болушың күн шолиси чүшмәс керәк.
5. Камерини ямғұр, күм, чаң вә нәм һава тәсиридин сақланылар.
6. Фотоаппаратуруни телевизор, тоңлатқуч, қисқа додқунлук пәч вә шуниңға охшаш жуқури электромагнитлиқ мәнбәлиридин жирақ тутуңлар.

7. Температуриниң тез өзгериш пәйтидә, у қелипига кәлмігічә фотопаратурини пайдиланмаңлар.

8. Камерини силкимәңлар, чүшүп кетиш яки уруулуп көтмәслигигә дикәт қылыштар, мөшүндақ өһвал йүз бәрсө, униң қандақ ишләвательинини тәкшүрүп түруңлар.

• **Тоқуш симлири вә илгәк бегизләр билән ишләш давамида**

1. Тоқуш симлири вә илгәк бегизләрни мәхсус қутиларда сақланылар.

2. Дат басқан тоқуш симлири вә илгәк бегизләрни пайдилинишқа болмайды.

3. Қайчини мәхсус қутида сақлиған дурус. Тоқуш пәйтидә қайчини тутқуч тәрипини өзөңләрға қаритип, йөпик түридә қоюңлар.

• **Ашпәзлик ишлири давамида**

иш башлаш алдида:

1. Ашхана қурал-жабдуқлири билән тамғилириниң дуруслигини тәкшүрүңлар.

2. Эмальлық қачиларниң бежиримлигини, сири вә дәз чиқип көтми-гәнлигини тәкшүрүңлар.

3. Һо вә пурал тартқучни (вентиляция) қошуңлар.

иш вақтида:

1. Ашхана электр плитисини токқа қошмастин бурун йөргә туюқ-ланғанлигига (заземление) вә корпусиниң зәхимсиз екәнлигигә көз йәткүзүп, диэлектрик паласчиға түрүңлар. Үстәл үстигә қоюлидиган электр плитисини токқа қошмастин бурун, сим билән ачисиниң зәхимсиз екәнлигини тәкшүрүңлар, плитини отқа төзүмлүк жайға орнитіңлар. Очук спиральлық электр плитини қоллинишқа болмайды.

2. Қектатларни тазилиғанда авайлаш керәк. Яңиони чишлири бар пичақ билән, беликни қырғуч билән тазилайды.

3. Нанни, гастрономиялық мәһсулатларни, қектатларни вә өзгө мәһсулатларни тограшниң дурус усууллирини сақлиған һалда, яхши иштиклилтілгөн пичақ билән дәшидә тограш керәк: сол қолниң бар-мақлири пүкүлгөн вә пичақ бисидин нерирақ болуш керәк. Хам вә пиширилгөн қектатларни, гөш, белик, нанни вә башқиларни алайынде дәшиләрдә тограш керәк.

4. Гөштартқучни ишләткөндө, гөш вә башқа озуқ-түлүкклөрни қол билән иштәрмәй, мәхсус таяқчә билән иштириш керәк.
5. Көктатларни қиргұчтын өткүзгөндө, уларни мәkkем тутуңлар, ушшақ бөләклөрни қиргұчтын өткүзүшкә болмайды.
6. Пицақ вә ариларни бир-бириңларға сепи тәрипи билән беринлар.
7. Вақитлиқ сақтайтын татақ қалдуқлирини ағзи йепилидиған мәхсус қачида сақлаңлар.

ишини түгәткөндө:

1. Электр плитини токтын ажратқанда, вилкисидин тутуп чиқириш лазим.
2. Иш ұстилини, қача-қомуч вә қурал-ұскунайлөрни диққет қилип жуюңлар.
3. Әхләт вә қалдуқларни мәхсус орунға ташланылар.
4. Мәхсус кийимлөрни йөшиш, һава шоригучни өчирип, қоллириңларни пакиз жуюңлар.

• Рөхт билән ишлигәндө

иш вақтида:

1. Жиңниләр вә санчигүчларни иш орнида қалдурмаслиқ, уларни мәхсус орунда (ястукчә, мәхсус сандуқчә в. б.) сақлаш керәк.
2. Дат басқан жиңниләр билән санчигүчларни қолланмаслиқ керәк.
3. Рөхт пичимлирини санчигүчларниң ярдими билән пүккөндө, унин учини өзәңларға қаратмаңлар.
4. Қайчиларни мәхсус орунда сақлаш, өткүр учлирини өзәңлардин нери қаритип йөпип қоюш, бир-бириңларға сепи тәрипи билән беринлар.
5. Тикиш машинисиниң қозғиливатқан бөләклиригө йеқинлимәңлар.
6. Бармақлириңларни тикиш машинисиниң жиңниси билән жараһет-ләнмәслик үчүн унин тапинига йеқин тутмас керәк.
7. Жипни қайча билән қийинлар.

ишини түгәткөндө:

1. Электр тикиш машинисини токтын ажритыңлар.
2. Иш қураллирини түгәлләп, иш орунлириңларни рәткә көлтүрүңлар.
3. Мәхсус кийимлириңларни йөшип, қоллириңларни пакиз жуюңлар.

• Электр дәзмал билән ишлигәндә

иш башлаш алдида:

1. Вилкисиниң зәхимсиз екәнлигини вә дәзмалниң электр симлириниң зәхимләнмигәнлигини тәкшүрүңлар.
2. Дәзмалға бегишланған иссиқта төзүмлүк ток өткүзмәйдиган дәзмал салғуч рәхт билән тахтайниң барлыгини тәкшүрүңлар.

иш вақтида:

1. Электр дәзмални токқа қуруқ қол билән қошуп, ажритыңлар.
2. Қисқа вақитлик үзүлүшлөр пәйтидә электр дәзмални иссиқ өтмәйдиган йәргә қюңлар.
3. Дәзмалниң иссиқтапини электр симлириға тәгмәслигини назарәт қилиңлар.
4. Қоллириңларни көйдүривалмаслиқ үчүн дәзмалниң иссиқ металл бөләклириини тутмаслиқ вә рәхтни көп сулимаслиқ көрөк.
5. Токқа қошулыған дәзмални өз нәзәриңлардин сирт қалдурмаслиқ көрөк.
6. Дәзмалниң бир қелипта ишлишини нәзәрдә тутуп, токтын вилкисидин тутуп чиқириш лазим.

ишни түгәткәндө:

1. Электр дәзмални токтын ажритыңлар.
2. Иш орнини рәтләңлар.
3. Кийимиңларни алмаштуруп, қоллириңларни совундап жуюңлар.

ЛҮГӨТ

ВИЗУАЛЛИҚ СӘНЬЕТ

Автопортрет – рәссамнин өз қоли билән салған өзиниң портрети, графика, май бояқ, һәйкәл сәнъитидиқи портрет жанриниң бир түри.

Анимация – кино сәнъитиниң вә унин өсәрлириниң (мультфильм) бир түри, шундақла мөшү сәнъәткә мұнасивәтлик технология.

Бухта – симни чәмбәр шәклидә ораш усули.

Графика – асасий тәсвирий кураллири сүпитетидә сизиклар, штрихлар, дағлар билән чекитләр (рәңләр қоллинилиши мүмкін, бирақ май бояқтын пәрқи, бунинда у пәкәт ярдәмчи роль ойнайды) пайдилинидиған тәсвирий сәнъәтниң түри.

Декорация – нәрсини, бәлмини яки сәһнини бәдиий безәш.

Колорит – рәңниң түри, рәңниң қениқлиги бойичә картиnidиқи рәңләрниң уйғунышыши.

Көләңгүлүк театр – соң йерим сүзүк экран вә инчикә таяқчиларниң ярдими билән башқурулидиган япилақ шәкиллік қочақлар қоллинилидиган визуаллиқ сәнъәтниң түри.

Пластилинлиқ мультипликация – фильм пластилинлиқ нишанларни (қәһриманларни) кадрлар арисидиқи өзгәртиш вә мөшү нишанларни кадрлап чүшириш йоли билән ясилидиган мультипликацияниң түри.

Портрет – наялда бар яки болған қандақту бир адәмниң яки адәмләр топиниң һәр түрлүк бәдиийләштүрүш усуллири (май бояқ, графика, һәйкәл, фотосүрәт) арқылы ясалған тәсвири.

Түс – бир рәңниң һәр түрлүк болуп көрүнүши; бир рәңниң йәнә бир рәңгә өтүши.

Репродукция – сәнъәт өсәрлирини сүрәткә чүшириш, клише ясаш (көчириш) яки өсли нусхисини өз қоли билән селиш арқылы қайта ясаш.

Сәнъәт – бәдиий ижадийәт, адәмзатниң роһаний наятидиқи наһайити муһим вә өң әһмийәтлик саһасиниң бири; дунияниң тәсвирини бәдиий образлар билән тәсвирләйдиган ижадий паалийәтниң түри.

Сизиклиқ сүрәт – графикилиқ куралларниң: контурлық сизикларниң, штрихнин, дағларниң, мөшү куралларниң һәрхил уйғуналашиши (штрихларниң комбинацияси, дағлар билән сизикларниң в. б. маслишиши) арқылы қол билән орунлинидиган тәсвир.

Сценарий – кино яки телефильмға бегишланған һәрикәтләр билән репликларниң тәпсилій тәсвири бар, шунин өзине билән биллә театрлық қоюлум, спектакльниң қисқа сюжетлиқ схемиси берилгөн драматикалық өсәр.

Тәсвирий паалийәттиki өнъөнивий әмес усуллар – бирнәччә техникини бирдин пайдилиниш, тәсөввүр қилиш, ижадийәтчанлиқни, тәшәббүсни, шәхсликни ипадә қилишни тәрәккүй әттүрүш үчүн бир нәрсини тәсвиirlәш мүмкүн болған адәттиki материалларни һөрхил қураллар билән мувапиқлишиши.

Тонуштурууш (презентация) – йенидин ясалған өсөрни, йениликни жәмийәткә тәвсийә қилиш, тонуштурууш тәнтәниси.

Тауматроп – оптикалық иллюзиягә аласланған оюнчук; икки тәри-пигә рәсим селинған дүгләк чапсан пеқиришида, рәсимләр бир болуп байқилиду.

Фактура – шәкилниң үстинки қөвитетиниң түри, униң безәллиниши вә рельефликлиги.

Флипбук – бәтлирини варақлиғанда һәрикәт иллюзиясини беридиган, сүрәтләр топидин ибарәт китапчә.

Фон – сүрәт селинидиган жайниң асасий рәңги, рәң, сүрәтниң артқы тәрипи.

Фотосәнъет – рәссам охшаш фотосүрәтчиниң ижадий қабилийитини тәсвиirlәйдиган бәдии фотосүрәт ясаш һүнири.

Штрих – инчикә қисқа сизик.

Эксперимент – илмий тәжәрибә ясаш, қандақту бир һадисини тәтқи-катчи башқурайдиган шараптта тәтқиқ жүргүзүш усули.

БЕЗӘК-ӘМӘЛИЙ СӘНЬЕТИ

Буюмниң схемиси – буюмниң тәркивий бәләклири вә уларниң ари-сидики бағлиниш шәртлик бәлгүләр яки сүрәтләр арқылы берилгән графикилиқ һәккәт.

Тоқуш – мәхсус машина билән яки аддий қураллар (токуидиган ил-гәк, тоқуш сими, жиннә) ярдими билән илмәкләрни бир-бири билән бириктүрүш вә бир яки бирнәччә жиптин илмәк ясаш арқылы буюм яки полотно (жайма) (күйим элементлири яки интеръер буюмлири) тоқуш жәрияни; әмәлий сәнъет түри.

Тоқуш схемиси – тоқуш пәйтидә қоллинилидиган илмәкләрниң, уларниң башка нәқиш қатариға мунасивитлиқ орунлишиши вә тәр-тивиниң графикилиқ тәсвири.

ДИЗАЙН ВӘ ТЕХНОЛОГИЯ

Буюмниң бөләклири – рәхтни пичиши нәтижисидә елинидиган бөләклөр.

Дәзмални қатуруп селиш арқылы түзәш – тикиш йоллирини бир тәрепкә ятқузып, шу қелипига бәкитиш.

Дәзмаллап пүклөшкөн жайларни түзәш – толук нәмлик-иссиқлиқ қайта ишлөш, жәндәш ишлирини аяқлаштуруш.

Дәзмал селиш – тикишлөрниң қелинлигини яки детальниң қирини кичиклитеш.

Декупаж – рәхтниң ұстигә қәғәз тәсвир чаплинип, униң ұстидан лаклинидиган безәш усули.

Дизайн – буюмниң асасий қолланишидин өзгө, униң физиологиялық вә психологиялық қолайлық, жуқуры функционаллық, ихтиратлық вә гөзәллик сапа беридиган лайиһиләшниң алғашидә усули.

Жиңінә санчиш – рәхткә жипни кичик арилық ташлап тикишниң аяқлаштуруш жәрияни.

Кекләш – икки детальни қирлириниң бойи билән айландуруш арқылық вақытлықчә өрүп бириктүрүп тикиш.

Қыйма үлгө (шаблон) – қошумчә йолақ билән биллә елинған лекало.

Қочақ – рәхт қәғәз, яғач, фарфор, пластик вә башқа материалдардин ясалған адәм яки жәнівар түридики буюм.

Қошуп тикиш – фурнитурины вә буюм парчилири билән безәлләп, ишни аяқлаштуруш.

Қур – рәхттиқи ушшақ жиннә санчишниң тәкраплиниши.

Қураштуруп тикиш – икки детальни қиридин айландуруш арқылық өрүп чиқиши.

Муәллипплик қочақ – қол өмгәги билән ялғуз данә қилип ясалған қочақ.

Перфорация – кесиш яки тешиш арқылы рәхткә һәрхил нәқишелерни селиш усули.

Пичиши – тикилидиган буюмниң нәқ көләмидики детальлириниң сизиги.

Пүкүп кекләш – детальниң қайрилған четини түз жиннә санчиғучилар билән вақытлықчә бириктүрүш.

Пүкүп тикиш – детальниң пүкүлгөн қирини тикиш арқылық бәкитиш.

Рәхтниң ени – бир учидин иккінчи учиги чө болған арилық.

Сутаж – текстиль буюмлирини безәш үчүн ипәк боқуштын нәқиши өрүш усули.

Сұнъий материаллар – кийим, баш кийим вә ш. о. буюмларни тәйярлашқа қолленилидиган, тәбиий материалниң орнини алмаштуридиган ясалма материаллар.

Тикиш үчүн қошумчә – буюм тикиштә өстө тутилидиган, мәхсус һесап билән пичим чәтлиригә қошулидиган йолақ.

Тикиш – буюмни қур билән бағлаштуридиган жай.

Тикишниң кәңлиги – детальниң кесиндисидин тикиш құргычә болған арилиқ.

Токума материаллири – талчиқ, жип вә улардин ясалған буюм.

Токума материаллиринин фактуриси – рәхт бетиниң хусусийитини (силиқ, жирик вә ш. о.).

Шириш – детальниң яки буюмниң қирлирини ушшақ тикиш.

Ширип тикиш – бир-бириниң үстігө қоюлған бир яки бирнәччә детальларни бириктүрүп тикиш.

ТАМАҚЛИНИШ МӘДӘНИЙИТИ

Десерт – чүшлүк тамақ билән кәчки тамақтын кейин йеқимлиқ дәмлик үчүн, үстәлгә әң ахирида қоюлидиган йеник таам.

Йерим тәйяр мәһсулат – дәсләпки ишләп чиқиришқа учриған, бирақ пайдилинишқа ярамлық болуш үчүн кейинки толук аяқлашқан ишләшни тәләп қилидиган мәһсулат.

Раслаш – үстәлни тамақ ичишкә бегишлап тәйярлаш вә безәш.

Тамақлиниш мәдәнийити – дурус режим билән, тогра, әдәплик вә чирайлиқ тамақлиниш.

Тез-кулинария – кулинарлиқ таамларни тез тәйярлаш усули.

ӨЙ МӘДӘНИЙИТИ

Безәк өсүмлүккләр – асасән бағни, шундақла истираһәт беги билән кочиларни, ейләрни безәш үчүн өстүрүлидиган өсүмлүккләр.

Гигиена – медицининин тирикчилик шарапитлири билән әмгәкниң адәм саламәтлигигә тәсирини үгинидиган вә ағриқниң алдини елишқа йөнәлгән чариләрни (санитарлиқ нормилар билән қаидиләрни) тәйярлайдиган бәлүми.

Гүлчилик – гүлдәстә ясаш, оранжерея түзүш вә очуқ йәргә йешил көчәтләрни олтарғузуш охшаш өсүмлүккләрни безәк мәхситидә таллаш вә өсүмлүк өстүрүш билән шуғуллинидиган егилек саһаси.

Турғун өй гигиениси – гигиениниң бәлүми, үгиниш пәни турғун өй шарапитлири вә униң адәм саламәтлигигә тәсирі болуп санилиду.

МУТАХАССИСЛИК ЛҮГИТИ

Авазқатқучи – актер яки диктор, кино, мультфильм вә компьютерлиқ оюнларда аваз қатқучи.

Аваз режиссери – радиохөвөрлөндүрүш яки телевиденияниң аваз қетиш материаллирини тәйярлап, программини эфирға чиқиришни башқуридиган ижадий хизметчи.

Аниматор – рәссам, мульфильм яратқучи (түзгүчи).

Актер – театр қоюлумлирида, кино вә телевидениядә ролъларни ижра қылгучи.

Ашпәз – тاماқ тәйярлаш бойичә мутәхассис.

Безәк-әмәлий сәнъет рәссами – безәк-әмәлий сәнъити буюмлирини ясайдиган мутәхассис.

График – графика билән шуғуллинидиган рәссам.

Дегустатор – йемәк-ичмәкниң сүпитиниң тәмлик вә таамлиқ түри, тәми вә пуриги бойичә баһалаш мутәхассиси.

Декоратор – рәссам, декорацияни языду, сәһнини вә қоюлум чүшириш мәйданини безәлләйду.

Дизайнер – рәссам-конструктор, дизайн бойичә мутәхассис.

Жәмийәтлик тамақлиниш технологи – жәмийәтлик тамақлиниш орунлиридики кулинарлық вә кондитерлиқ мәһсулатларниң тәйярлиниши билән сапасини назарәт қылгучи мутәхассис.

Кондитер – кондитерлиқ мәһсулатларни, татлиқ-түрүмләрни тәйярлайдиган мутәхассис.

Қочақойнитидиган артист – қочақ театриниң артисти, пәрдиниң арқисидин һәрқандақ сим, жип вә мәхсус пәләйләрниң ярдими билән қочақтарни башқури.

Модельер-конструктор – йеңи кийим үлгилирини, аяқ кийим, баш кийим в. б. керәк-ярақтарни тәйярлаш арқылы ишләп-чиқидиган мутәхассис.

Оператор – бирәр қурулма, жәриян яки курулғуни башқуруш яки хизмет көрситиш бойичә мутәхассис.

Портретчи – портретларни ясайдиган рәссам.

Режиссер – ижадий ишләйдиган бәдий уюштурғучи хизметкар, умумән һәрқандақ театр, кино вә телевидение қоюлумлирини башқуридиган мутәхассис.

Сәнъетшунас – сәнъет нәзәрийәсини тәткүк қылгучи мутәхассис.

Тикинчи – тикиш билән шуғулланғучи мутәхассис.

Тикиш технологи – тикилгән буюмларниң сапасини назарәт қылгучи вә унин юеңи түрлири билән усулирини ишләп чиққучи.

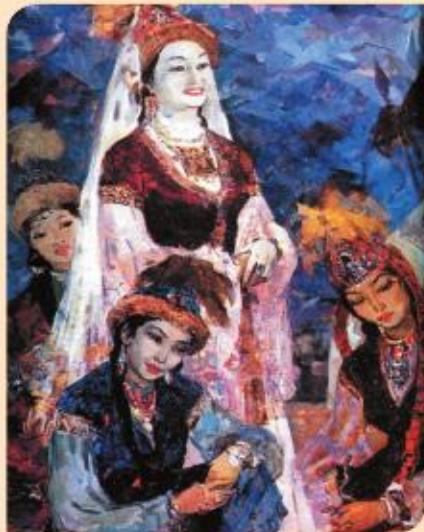
Фотосүрәтчи – сүрәткә чүширидиган мутәхассис.

ИЛЛЮСТРАЦИЯЛӘР ТИЗИМИ

ВИЗУАЛЛИҚ СӘНЪЕТ

1. Әбілхан Қастеев «Чоқан Вәлихановниң портрети».....	6
2. Леонардо да Винчи «Мона Лиза» («Джоконда»).....	6
3. Нефертити бюсти.....	6
4. Жан Огюст Доминик Энгр «Никколо Паганиниң портрети»	6
5. Луи-Мишель ван Лоо «Франция падишаси XV Людовикнин портрети»	6
6. Леонтий Миропольский «М. В. Ломоносовниң портрети».....	7
7. Валентин Серов «Мики Морозовниң портрети»	7
8. Мағауия Аманжолов «Етіз көрүнүши».....	8
9. Ағымсали Дүзелханов «Абылай Хан».....	8
10. Гулфайрус Исмайлова «Айләвий портрет»	8
11. Тұрсын Абуов «Шакарим Кудайбердиев»	8
12. Александр Пушкин «Автопортрет»	12
13. Архат Жусупов «Абай»	12
14. Архат Жусупов «Мұқағали Мақатаев».....	12
15. Евгений Сидоркин «Гүлбаршин»	14
16. Евгений Сидоркин «Кекпар»	14
17. Серик Бұксиков «Д. Қонаевниң портрети»	14
18. Трэвис Шмидт. Симлардин ясалған портрет	16
19. Джузеппе Арчимбольдо «Вертуун обризидағы император II Рудольфнин портрети»	16
20. Джейн Перкинс «Альберт Эйнштейннин портрети»	16
21. Нагимбек Нурмухаммедов «Ә. Қастеевниң портрети»	18
22. Абдугани Ташбаев «Автопортрет».....	18
23. Баки Урманче «Уссулчи Шара Жиенқұлованиң портрети»	18
24. Майса Иқиласова «Денізға үмүт артқан...»	22
25. Амандос Ақанаев «Әбәдийлик һәккіндә поэма». Фрагмент	22
26. Серик Бұксиков «А. Б. Ордабаевниң портрети»	22

ГАЛЕРЕЯ

Г. Исмайлова
«Қыз Жибек ролидики
К. Байсейтованиң портрети»

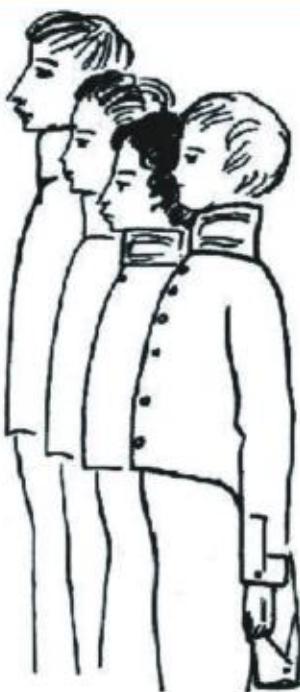
Н. Крутильников
«Белиқчи Б. Рахимбаевниң
портрети»

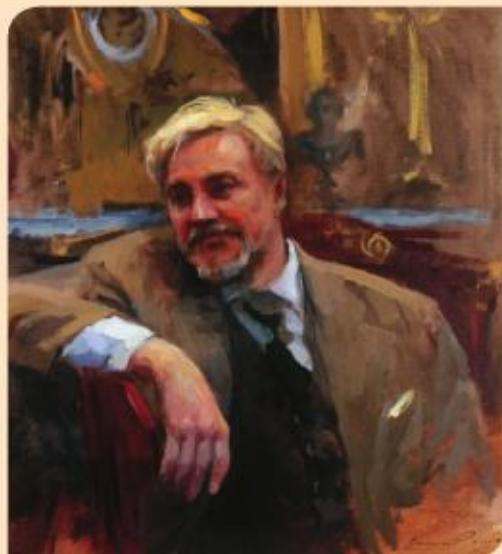
Е. Сидоркин
«Алпамиш батур»

Г. Исмайлова
«Б. Төлегенованиң портрети»

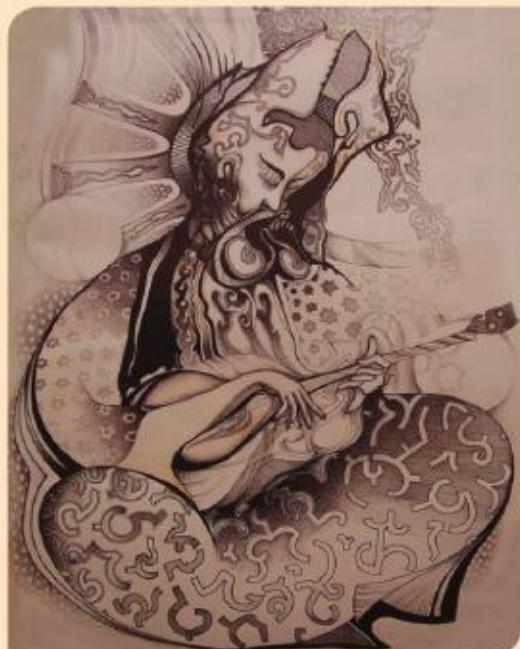
Н. Рушева
«Лицейчилар»

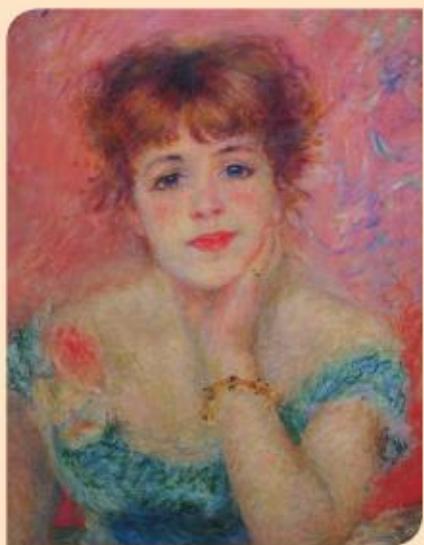
Б. Клементьев
«В. Васильевниң портрети»

Н. Рушева
«Н. Гончарованиң портрети»

Н. Эбишев
«Күй аһаны»

О. Ренуар
«Актриса Ж. Самариниң портрети»

Н. Эбишев
«Б. Шүкеновниң портрети»

А. Черкасский
«Жамбул Жабаев вә Дина Нұрпейисова»

Т. Ордабеков
«Буқар жирау»

ПАЙДИЛИНИЛГАН ӘДӘБИЯТЛАР ТИЗИМИ

1. Адамчик М. В. Все секреты портретной фотографии. – Минск: Харвест, 2010.
2. Асанова Б., Жаксыбергенов А., Данилушкина С. Рисунок и графика. Учебник. 2-е изд. – Астана: Фолиант, 2012.
3. Бурганская Т. М. Основы декоративного садоводства. Учебное пособие. В 2 ч. Ч.1. Цветоводство. – 2-е изд., испр. – Минск: Выш. шк., 2012.
4. Кайнбаева Ж. С. Куклы в системе культуры: учебное пособие. – Уральск, 2004.
5. Мауленова Г., Амандыкова Д. Технология и техника графики. Учебное пособие. – Астана: Фолиант, 2011.
6. Сегізбайұлы К. Қазақы дастарқан. – Алматы: Атамұра, 2011.
7. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5–9-сыныптарына арналған «Көркем еңбек» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы. – Астана: ҰІ. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, 2016.
8. Энциклопедия искусства: Терминологический словарь / под общ. ред. Г. К. Шалабаевой. – Алматы: 2010.
9. 100 шедевров искусства Казахстана. Живопись. Скульптура. Графика. – Алматы: Жібек жолы, 2013.

ҚОШУМЧА ӘДӘБИЯТЛАР ТИЗИМИ

1. Войдинова Н. М. Куклы в доме. – М.: Проф. издат., 1998.
2. Войнатовская Е. Г. Авторская текстильная кукла. Мастер-классы и выкройки от Nkale. – СПб.: Питер, 2014.
3. Волшебный клубок. Спицы. 1290 рисунков, узоров и схем для вязания спицами. – М.: ACT, 2016.
4. Ефремкина М. М. Блюда национальной кухни. – Алма-Ата: Казахстан, 1992.
5. Жеребцова О. Л. Все об этикете и сервировке стола. – М.: Ниола-Пресс, 2008.
6. Зайцева А. А. Сказочные куклы своими руками. – М.: Эксмо, 2013.
7. Зданович Л. И. О вкусной и здоровой пище. – М.: Вече, 2001.
8. Зданович Л. И. Кулинарный словарь. – М.: Вече, 2001.
9. Қазақ халқының ұлттық киімдері. Национальная одежда казахского народа. National clothes of Kazakh people. – Алматы: Алматықітап, 2007.
10. Левина М. С. 365 кукол со всего света. – М.: Айрис-пресс: Рольф, 2000.
11. Михайлова Т. В. Азбука вязания крючком и спицами. – М.: ACT, 2016.
12. Национальная кухня казахов. – Алматы, 2005.
13. Никодеми Г. Б. Школа рисунка / пер. Г. Семеновой. – М.: Эксмо, 2009.
14. Розов Г. Как снимать: что может ваша камера? – М.: Астрель, 2012.
15. Стенсвold М. Уроки фотографии: просто и понятно / пер. С. Огурцова. – М.: ACT: Астрель, 2011.
16. Сотникова Н. А. Вышивка украшающих отделок. – М.: Эксмо, 2008.